

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: informační studia a knihovnictví
Studijní obor: informační studia a knihovnictví

Barbora Jůzová

Počátky knihtisku v Čechách a na Moravě
Bakalářská práce

Praha

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Petra Večeřová

Oponent bakalářské práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje.

V Praze, 27. července 2007

.....

podpis studenta

Identifikační záznam:

JŮZOVÁ, Barbora. *Počátky knihtisku v Čechách a na Moravě. [The beginnings of book printing in Bohemia and Moravia]*. Praha, 2007-07-27. 35 s., IX. s. příl.

Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí bakalářské práce Petra Večeřová.

Abstrakt:

Tématem bakalářské práce jsou počátky knihtisku v Čechách a na Moravě. Jejím cílem je zmapovat produkci prvotiskových tiskařů působících ve čtyřech českých a dvou moravských městech. První kapitola se zaměřuje na vynálezce knihtisku Johanna Gutenberga a vynález knihtisku. Druhá kapitola se věnuje prvotiskovým městům v Čechách: Plzni, Vimperku, Praze, Kutné Hoře. Třetí kapitola se zaměřuje na moravská města Brno a Olomouc. Osvětlena je produkce tiskařů, působících v jednotlivých městech. Pozornost je věnována nejstarším prvotiskům, nastíněn je problém datace Kroniky trojanské. Mezi zmiňované tiskaře patří Mikuláš Bakalář Štětina, Tiskař Žaltáře, Tiskař Pražské bible, Tiskař Korandy a Konrád Baumgarten. Čtvrtá kapitola mapuje produkci tiskařů na přelomu 15. a 16. století. Poslední, pátá kapitola, obsahuje výsledky porovnání českých a moravských tisků z jazykového i žánrového hlediska.

Klíčová slova:

knihtisk, prvotisky, staré tisky, tiskaři

PŘEDMLUVA	1
1 VYNÁLEZ KNIHTISKU	2
2 TISKAŘSKÁ CENTRA V ČECHÁCH	5
2.1 PLZEŇ.....	5
2.1.1 <i>Nejstarší české prvotisky</i>	5
2.1.2 <i>Problém datace Kroniky trojánské</i>	6
2.1.3 <i>Mikuláš Bakalář Štětina</i>	11
2.2. VIMPERK	13
2.3 PRAHA	14
2.3.1 <i>Tiskař Žaltáře</i>	14
2.3.2 <i>Tiskař Pražské bible</i>	15
2.3.3 <i>Tiskař Korandy</i>	16
2.4 KUTNÁ HORA.....	18
3 TISKAŘSKÁ CENTRA NA MORAVĚ	20
3.1 BRNO.....	20
3.2 OLMOUC.....	24
4 TISKAŘI NA PŘELOMU 15. A 16. STOLETÍ	26
4.1 MIKULÁŠ BAKALÁŘ ŠTĚTINA	26
4.2 KONRÁD BAUMGARTEN	28
5 SROVNÁNÍ TISKAŘSKÝCH CENTER V ČECHÁCH A NA MORAVĚ	30
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:	33
PŘÍLOHY	I
TABULKY	I
1 <i>Tabulka brněnských prvotisků</i>	I
2 <i>Tabulka českých tisků</i>	II
3 <i>Počet prvotisků do roku 1500</i>	III
PŘEHLED ČESKÝCH PRVOTISKŮ	IV
PŘEHLED MORAVSKÝCH PRVOTISKŮ	VI
OBRÁZKY	VII
1 <i>Kronika trojánská</i>	VII
2 <i>Psalterium Olomucense</i>	VII
3 <i>Pražská bible</i>	VIII
4 <i>Nový zákon</i>	VIII

Předmluva

Tématem bakalářské práce jsou počátky knihtisku v Čechách a na Moravě. Při zpracovávání jsem použila knihy a časopisy vydané v češtině, jen jednou byla použita německá kniha. Toto téma jsem si vybrala z několika důvodů. Již na střední škole jsem se seznámila s historií knihy a později začala svoje znalosti prohlubovat. Chtěla bych se také historickou problematikou knih zabývat i nadále.

Cílem práce je podat stručný přehled prvních tiskařských dílen na území Čech a Moravy, představit jednotlivé tiskaře a jejich prvotiskovou produkci (tedy tisky do roku 1500, nebo-li inkunábule).

Práce je rozdělena do pěti kapitol. V první kapitole se věnuji samotnému vynálezu knihtisku a jeho objeviteli Johannu Gutenbergovi. Další kapitola se soustřeďuje na tiskařskou produkci v jednotlivých městech v Čechách: v Plzni (Tiskař Kroniky trojanské, Mikuláš Bakalář Štětina), Vimperku (Johannes Alacraw), Praze (Tiskař Žaltáře, Tiskař Pražské bible, Tiskař Korandy) a Kutné Hoře (Martin z Tišnova). Pod třetí kapitolu spadají moravská města Brno a Olomouc. V Brně působili dva tiskaři Konrád Stahel a Matyáš Preinlein ve společné dílně. V Olomouci tiskl nejen Matyáš Preinlein, ale také Konrád Baumgarten. Ve čtvrté kapitole se věnuji hraničním tiskařům, tedy tiskařům jejichž činnost přesáhla rok 1500, a to Mikuláši Bakaláři Štětinovi a Konrádu Baumgartenovi, kde je shrnuta jejich tiskařská produkce od roku 1501. V poslední části práce jsem se snažila naznačit jednotlivé rozdíly mezi tisky vyšlými v Čechách a na Moravě a uvést důvody rozdílnosti nejen jazykové, ale také žánrové.

Rozsah práce je 35 stran. Na závěr je připojena příloha s tabulkami, ve kterých jsou údaje o tiscích a dále obrázky některých prvotisků.

Při citování informačních zdrojů jsem vycházela z mezinárodních norem ISO 690 a ISO 690-2, v textu používám citování pomocí prvního údaje záznamu stanoveného normou ČSN ISO 690 a doporučeného mezinárodní normou ČSN ISO 7144:1986.

Mé poděkování patří PhDr. Petře Večeřové, která mi během konzultací poskytla cenné rady a instrukce ohledně struktury i obsahu této práce.

1 Vynález knihtisku

Vynález knihtisku je považován za jeden z nejvýznamnějších objevů v dějinách lidstva. Podstatně přispěl k rozvoji vzdělání a vědy i k všeobecnému pokroku, když umožnil šíření literárních hodnot daleko širšímu okruhu čtenářů než tomu bylo u rukopisných děl (KUBÍČEK, 1986, str. 9).

Patnácté století nečinilo ještě velkého rozdílu mezi knihou psanou a tištěnou. Nepřekvapuje proto, že prvé názvy knihtisku byly spojeny se slovem „psátí“ (Knihtisk a kniha, 1970, str. 9). Pro tiskaře bylo důležité, aby vzhled tištěné knihy napodoboval dřívější vzhled knihy psané.

Vynálezcem knihtisku je Johannes Gutenberg, narozený okolo roku 1397 v Mohuči ve dvoře zvaném „Hof zum Gutenberg“. Z důvodu politických sporů mezi cechy a patriciátem se Gutenberg rozhodl odejít do nedalekého Štrasburku, kde byl jako vyučený zlatník přijat do zlatnického cechu, i když s neplnými právy, neboť nebyl tamním občanem. Ve Štrasburku se zabýval zhruba od roku 1438 pokusy s knihtiskem, které vedly k vydání Sibylina proroctví o posledním soudu, nejpozději v roce 1444. Tento tisk nevelkého rozsahu (asi o 28 stránkách), z něhož se zachoval jen malý zlomek (9x12,5cm), je tištěn Gutenbergovým původním typem písma, které má znaky různých nepřesností a nedokonalostí. Týmiž typy byly tištěny ještě některé Donaty, z nichž se zachovaly rovněž jen zlomky. O počátcích Gutenbergových pokusů s knihtiskem jsme pouze nepřesně informováni z procesu s Andreasem Dritzehnem (a jeho dědici), jehož za úplatu učil Gutenberg tajnému umění (KNEIDL, 1989, str. 56).

Gutenberg svůj vynález od počátku důsledně tajil. Pokud někoho svému umění učil, zavazoval ho přísným mlčením. Sám také žádný ze svých tisků nepodepsal. O jeho vynálezu se dovídáme jednak ze soudních jednání, jednak z typologického rozboru nejstarších tisků. Utajování vynálezu mělo dva základní motivy: obavy před inkvizicí, eventuálně před udáním ze strany profesionálních písařů, a ochranu před možnou konkurencí (KNEIDL, 1989, str. 57).

Samotný vynález se skládá z několika dílčích objevů, které umožnily tisk realizovat. K základnímu principu patří samostatná existence liter, možnost jejich rozmetání a nového užití při sazbě. K výrobě liter bylo třeba sestrojít licí strojek, do něhož byla vložena matrice a litera ulita; rozložením strojku na dvě části byla litera vyjmuta a strojek připraven k další práci. Vytvoření liteřiny byl další základní úkol:

slitina musela mít dostatečně nízkou tavicí teplotu, aby se lící strojek i matrice vysokou teplotou nepoškodily a aby tehdejšími prostředky bylo možno liteřinu tavit. Složení liteřiny se od Gutenbergových dob příliš nezměnilo; je to slitina olova (55%), cínu (15%), antimonu (30%) a malého množství vizmutu. Dalším Gutenbergovým úkolem byla konstrukce tiskařského lisu, který by vyvinul dostatečný tlak a mohly se tisknout buď dvě fóliové strany, nebo čtyři kvartové. Dále bylo nutno vyvinout tiskařskou barvu vhodné kvality (jejíž základní složkou byly saze a fermež). Technické vybavení pak doplňovaly sázítka, loďka, tenakl a divizor na držení rukopisu, uspořádání kasy na litery, tampóny na nanášení barvy a řady technických drobností, která funkci tiskařské dílny scelují. Nejtěžším úkolem bylo nepochybně vytvoření patric a matric písma. K tomu posloužily Gutenbergovy zlatnické zkušenosti (KNEIDL, 1989, str. 58-59).

Knihtisk se po polovině 15. století šířil z Porýní do měst biskupských a univerzitních, nebo do velkých obchodních center. Jinými slovy řečeno, mohl pronikat všude tam, kde o tištěnou knihu projevil zájem církevní kruhy, univerzity a sílící měšťanská inteligence. Zavádění knižní výroby předpokládalo ovšem také stálou výrobu papíru, technickou dovednost, dostatečný provozní kapitál a možnosti odbytu knižního zboží (VOIT, 1987, str. 7).

V sedmdesátých letech nastaly vhodné společensko politické a kulturní podmínky i pro zavedení knihtisku do Čech. Vedle klidné vlády jagellonské, vytvářející knihtisku dobré podmínky, tu svou roli sehráli i jisté technické předpoklady (VOIT, 1987, str. 8).

Knihtisk „přišel“ poměrně záhy po svém vynalezení do českých zemí, kde byly brzy oceněny jeho přednosti před rukopisnou, psanou výrobou knih. Navíc tu byly příznivé okolnosti k zavedení nového objevu: čilé obchodní a kulturní styky se světem, úspěšně se rozvíjející práce řemeslníků důležitých pro zdomácnění knihtisku (výrobci papíru, zlatníků, stříbrníků, zvonářů, písařů, knihařů, truhlářů, majitelů vinařských lisů), střediska knižní vzdělanosti v čele s univerzitou v Praze a celospolečenským vývojem předchozího období probuzená touha širokých vrstev obyvatel po znalosti knih a čtení jako jednoho ze zdrojů nových myšlenek směřujících k nápravě životních podmínek (KHEL, 1998, str. 29).

Ceny prvních tištěných knih byly tehdy značné. Odpovídaly ostatně i vysoké ceně papíru, tiskárenské režii i nízkým nákladům. Tiskaři často nemohli tisknout bez finanční podpory dvora nebo šlechty i bez spolupráce s podnikatelskými a vzdělaneckými kruhy měšťanstva (HOŘEC, 2003, str. 17).

2 Tiskařská centra v Čechách

2.1 Plzeň

První místo, kde se v českých zemích tisklo, byla Plzeň. Tiskárna zde působila nejspíše mezi lety 1468-1485/87.

Plzeň měla čilé obchodní styky s Norimberkem, odkud k nám přicházely mimo jiné i české knihy. Toutéž cestou se do Plzně dostal i převratný a zprvu tolik tajený vynález mohučského Johanna Gutenberga – knihtisk (MÁLEK, 1964, str.13).

Podmínky pro knihtisk byly příznivé: Plzeň zaručovala potřebný klid, poskytovala solidní hospodářské zázemí a mohla nabídnout řemeslníky, kteří měli dlouhodobé zkušenosti s kovem. A konečně v Plzni žil nepochybně muž, který se v některé zahraniční tiskárně naučil základům černého řemesla. V úvahu by přicházel nejspíše některý Plzeňan nebo Západočech, který odešel koncem šedesátých nebo počátkem sedmdesátých let 15. století za vzděláním na zahraniční univerzity a za několik let se vrátil vyzbrojen nejen tehdejší vysokoškolskou učeností, nýbrž i znalostí knihtiskařského umění (HEJNIC, 1982, str.10-11).

2.1.1 Nejstarší české prvotisky

První tištěnou knihou je nejspíše *Kronika trojánská* (obr. č.1). O rok vytištění se vedou spory. Uvádí se rok 1468, ale mohlo to být i později. *Kronika trojánská* je jednosvazkové dílo kvartového formátu tištěné v češtině – o 195 listech, sázené v jednom sloupci. Pravý i levý okraj je v rovině, tiskař použil 32 velkých a 99 malých písmen, celá je vytištěna černě, pouze nadpisy kapitol a iniciály jsou červené, jsou však ručně kolorované rubrikátorem. Pozoruhodný je rovněž fakt, že nejstarší český prvotisk není náboženského, ale světského charakteru.

Nový zákon (obr. č.4), patrně druhá kniha z této dílny, byl vytištěn také česky a pravděpodobně roku 1474. Je podobný *Kronice trojánské*, je však sázen dvousloupečně. Rovněž zde je nejasná datace, neboť ta je pravděpodobně zašifrována v signetu do jakéhosi chronogramu, zda však opravdu uvádí rok vytištění, není zcela zřejmé.

Statuta provincialia Arnesti byla dotištěna 26. dubna 1476 (KABÁT, 1936, str. 237). Byla napsaná arcibiskupem Arnoštem z Pardubic pro pražskou diecézi v polovině 14. století. Kniha je v malém kvartu o 60 listech, nečíslovaných a neoznačených signaturami. Celé dílo je tištěno jedním písmem, na dvou místech je

červený tisk. Na konci textu je impressum. Jméno tiskaře uvedeno není a patrně nikdy nebude zjištěno (URBÁNKOVÁ, 1970, str. 24).

Agenda Pragensis je tiskem latinským a vznikla mezi lety 1475-78. Je to příručka pro kněze, obsahující předpisy jak vést bohoslužbu. Je o 38 listech, nečíslovaných a neoznačených signaturami – složky jsou osmilistové, poslední dvanáctilistová. Celé dílo je tištěno jedním písmem, na dvou místech v první složce se tiskař pokusil Červený tisk, který se mu nedařil, takže další červený text byl pak dopisován rubrikátorem. Text nemá impressum (URBÁNKOVÁ, 1970, str. 29).

Kalendář pražského misálu (je součástí *Pražského misálu* a byl tištěn jako první) byl vytištěn ze stejných liter jako *Agenda Pragensis*. Jelikož písmo již dosluhovalo, tak vlastní *Pražský misál* byl již vytištěn písmem novým. Misál je posledním plzeňským tiskem latinským. Je to foliový tisk o 265 listech nečíslovaných a neoznačených signaturami. První složka obsahuje na třech listech kalendář tištěný jenom černě jiným písmem než vlastní text misálu. Červeného tisku užívá tiskař jenom při delších odstavcích, jinak je červený text dopisován rubrikátorem. Místo tisku není uvedeno, ale na konci je datace a obdobná zbožná prosba jako ve statutech (URBÁNKOVÁ, 1970, str. 26). Při tisku bylo použito tedy černé i červené barvy. Tiskař musel tento dvojbarevný tisk ovládat, neboť pro každou barvu musel znovu vkládat arch do lisu a přesný soutisk nebyl jednoduchou záležitostí.

První vydání *Pražského misálu* bylo vytištěno roku 1479 v nejstarší české tiskárně, působící tu zhruba ve 2. pol. 15. let. Druhé vydání *Pražského misálu* vzniklo roku 1488 v Bamberku u Johanna Sensenschmidta (BOLDAN, 1999, str. 13).

V letech 1485-87 byl vytištěn ještě jednou *Nový zákon*, nesoucí označení po svém objeviteli B. J. Dlabáčovi, který našel jeho torzo rok 1816 ve Strahovské knihovně.

Nejdokonalejším tiskem této dílny je *Neilustrovaný Pasionál* z let 1485-87. Na něm se již projevíly tiskařovy značné zkušenosti. Dvousloupečná sazba je dokonale vyrovnaná, jsou použity dvě barvy – černá a červená – kniha je doplněna rejstříkem.

2.1.2 Problém datace *Kroniky trojánské*

Kronika trojánská je považována za první tisk na našem území. Jako datum tisku se uvádí rok 1468. Ovšem někteří badatelé připisují tomuto roku vznik rukopisné předlohy a její tisk až roku 1476. Většina z nich však hájí časnější letopočet 1468

a dovozují, že *Kronika* je vůbec nejstarší knihou tištěnou v Čechách (VOIT, 2006, str. 697).

V *Kronice trojánské* se vyskytuje celkem 99 malých, 32 velkých písmen a značné množství 56 slítků. Tisk je proveden jen jednou barvou, černou. Červené nadpisy kapitol a výzdobu iniciálami prováděl po vytištění knihy ručně rubrikátor. Kolofón v závěru kroniky je poněkud nejasný a zejména neudává místo vydání a jméno tiskaře. Vypočítává čas uplynulý od zničení Tróje a končí: „... a že již od narození Syna božeho počínáme M^occcc^olxviii^o. A protož sečtúce ta leta v hromadu, tehdy od dobytí Troje až do se doby minulo jest dva tisíce let a devadesáte a pět lech“ (BOHATCOVÁ, 1990, str. 125-126).

Vyslovuje se někdy podiv nad tím, že *Kronika trojánská* je nejspíše první tištěná kniha u nás (podruhé byla vytištěna v Praze roku 1488), u národa, který má takovou náboženskou tradici, který se dovedl se zbraní v ruce postavit proti celému světu na obranu svých náboženských koncepcí (*Kronika trojánská*, 1951, str. 51).

Příběh první české tištěné knihy, *Kroniky trojánské* Guidona z Colonny, je složitý a je obestřen spornými otázkami i ne zcela uspokojujícími odpověďmi. V naší knihovědě se táhne již od dob Josefa Dobrovského spor o správnost či nesprávnost datace prvního vydání *Kroniky trojánské*, a tedy o počátek knihtisku v Čechách (BOHATCOVÁ, 1990, str. 124).

V otázce, kdy byla *Kronika trojánská* vydána, není dnes mezi badateli shody. K druhé možnosti vedou typologické rozbory a spíše historické důvody než přímý a přesvědčivý důkaz (HEJNIC, 1982, str. 12).

Sporný rok vydání *Kroniky trojánské* – rok 1468, uvedený v explicitu knihy, nemusí být rokem tisku, ale mohl být převzatý z rukopisné předlohy kroniky, která pochází z Oseckého kláštera. Sama předloha s největší pravděpodobností vznikla právě roku 1468. Zdá se tedy, že rok tisku mohl být pozdější. Podle některých dalších indicií se dokonce vyvozuje, že první český tisk je *Statuta synodalia Arnesti*, která byla vytištěna roku 1476. Protože tyto dohady nejsou s jistotou potvrzeny, uvádí se jako rok vzniku českého knihtisku rok 1468 a jako první tištěná kniha *Kroniku trojánská*.

V závěru kroniky čteme totiž rok 1468, který je téměř všeobecně pokládán za rok uvedení knihtisku do Čech, a tak *Kronika* sama se má za nejstarší tištěnou knihu českou. Proti tomuto názoru skeptické námitky pronesli jenom Josef Dobrovský a po něm Karel Rafael Ungar, kteří kladli tisk *Kroniky* až do poloviny let sedmdesátých

a rok 1468 prohlašovali za rok vzniku rukopisné předlohy, podle níž sazeč sázel. Své námitky zeslabil Dobrovský sám několikerou změnou o datování tisku *Kroniky*; zcela je zamítl v polovině 19. století Václav Hanka a v nejnovější době Zdeněk V. Tobolka, oba podrobili názory Dobrovského ostré kritice (URBÁNKOVÁ, 1976, str.1).

Dobrovský za nejstarší tisk pokládá plzeňské vydání latinských *Statuty synodalia Aernesti* arcibiskupa Arnošta z Pardubic. *Kroniku* klade až do let 1478-1487, a to buď přímo do Norimberku nebo do Prahy jako dílo nejspíše kočovného tiskaře – cizince, který přišel z Norimberku (URBÁNKOVÁ, 1976, str. 2).

Z nejstarších domácích prvotisků znal Dobrovský roku 1782, kdy psal svou studii, čtyři: 1. (z originálu): českou *Kroniku trojanskou*, označenou nejasně rokem 1468, 2. (z originálu): latinskou *Statuta synodalia Aernesti*, tištěnou v Plzni 1476, 3. (jen z literatury): *latinskočeskou artikuli sněmovní* z roku 1478 a 1483, 4. (ze zprávy očitého svědka): český *Žaltář*, tištěný v Praze 1487.

Jen dva měly dataci nepochybnou a staršího z nich se Dobrovský přidržel a hledal nejstarší prvotisk českého původu: datoval poté zavedení knihtisku do Čech podle *Statuty synodalia Aernesti* rokem 1476. Byla tu na potaz ještě *Kronika trojanská*, ale její provenienční údaj podrobil Dobrovský kritice. Nepřehlédl, že se v kolofónu nemluví výslovně o „vytištění“ knihy roku 1468, nýbrž že tato datace, jediná datace knihy, je udána jen v kontextu, který nemá nic společného s impressem. Proto neuznal letopočet 1468 za rok vydání tisku, nýbrž měl za pravděpodobné, že označuje stáří rukopisu, který byl tisku předlohou, čili, že byl z rukopisu do tisku mechanicky přejat. Věděl také o konkrétním rukopisu, který předlohou být mohl, totiž o českém rukopisu *Kroniky* kdysi oseckém, z roku 1468, avšak nemohl otázku sám dořešit metodou nejúčinnější, srovnáním, protože znal onen rukopis jen z literatury a byl mu zcela nedosažitelný (DOBROVSKÝ, 1954, str. 15).

Ke stejnému datování jako Dobrovský došel i jeho současník Karel Rafael Ungar. Vytýká tiskaři četné chyby a podle omylu, že poslední slovo „leth“ vytiskl mylně „lech“, pokládá sazeče za Němce. Ungar nevěřil, že *Kronika* byla vytištěna již roku 1468. Podle něj byl rok přejat z rukopisné předlohy, a přičítal *Kroniku* tiskaři *Nového zákona* z roku 1475, který, jak soudí, přišel patrně z Norimberku (URBÁNKOVÁ, 1976, str.3).

Zdeněk Václav Tobolka vyvrací námitky Dobrovského a všímá si poměru prvotisku k rukopisu oseckému. Staví tu tři možnosti: rukopis je opis tisku, rukopis je

předloha tisku a konečně oba texty nebyly v žádné souvislosti. První možnost zamítá tím, že v rukopise prý je mnohem více než v tisku. Druhou možnost proto, že předlohou nemohl být rukopis z roku 1468, poněvadž jsou rozdíly v pravopise, v užívání velkých a malých písmen, zkratek i interpunkce. Tobolka se tedy rozhoduje pro třetí možnost, že čirou náhodou v témže roce vznikl zcela nezávisle na sobě rukopis i tisk. Jako místo vytištění odmítá Norimberk, kde se začalo tisknout teprve roku 1470 a podle typologické podobnosti s Arnoštovými Statuty, tištěnými v Plzni 1476, a pražským misálem z roku 1479, tištěným patrně také v Plzni, soudí na Plzeň. Tiskařem byl patrně přímý vyučenec Gutenbergův a možná i Němec. Tobolka tu tedy pokládá *Kroniku, Statuta i Misál* za dílo jednoho tiskaře (URBÁNKOVÁ, 1976, str. 4-5).

Také v knize „Buchkunde ein Überblick über die Geschichte des Buch- und Schriftwesens“ je uvedeno, že první český tisk byl asi v Plzni vytištěný a byla to *Kronika trojanská* od neznámého tiskaře vydaná (FUNKE, 1992, str. 83). Tato kniha ale není cizí studií na téma problematiky Kroniky trojanské.

Protože se v klášterní knihovně v Oseku u Duchcova zachoval rukopis, podle kterého byl snad prvotisk sázen, a tento rukopis je datován rovněž rokem 1468, pochybovalo se o tom, zda doba jednoho roku je dostatečná jak k opsání, tak i vytištění celého díla o 308 stranách. Všechny důvody uváděné proti roku 1468 našly opět své odpůrce a spor není dodnes s konečnou platností rozhodnut (KHEL, 1998, str. 27).

Při srovnání zmíněného rukopisu s tiskem, vidíme, že na tiskaře měla vliv celková úprava rukopisu, mnohdy i v detailech. Tiskař užívá podobných ozdůbek na ukončení řádek, rubrik, nechává místo pro velká písmena na počátku kapitol (URBÁNKOVÁ, 1976, str. 14).

Tiskař netiskl zcela otrocky podle rukopisu slovo za slovem. Někde pozměňoval slovosled a velmi měnil pravopis, který dokonale ovládal. Z toho je možno soudit, že sazeč, pravděpodobně totožný s tiskařem byl Čech, který si přečetl celou větu nebo alespoň několik slov najednou a sázel je potom z paměti; někdy ovšem se zmýlil a vynechal několik slov nebo i celou řádku (URBÁNKOVÁ, 1976, str. 15).

Ve výsledcích srovnání vidíme závislosti a shody mezi rukopisem muzejním (další rukopis, jež byl podroben zkoumání a mohl být předlohou) a tiskem: oběma chybí individuální závěrečná formule; v počítání let jsou tytéž chyby; vynechaná místa v tisku odpovídají rozsahem řádkám rukopisu; po stránce textové shodné užití

jiných slov než v druhých rukopisech; určitou závislost tisku na rukopise i po vnější stránce, zvláště při iniciálce. Pravopisně si ovšem sazeč – Čech, který měl možná i vyšší vzdělání, vedl samostatně. Nemůžeme tedy rok 1468, který čteme v závěrečné formulí, pokládat za rok tisku, poněvadž byl věrně převzat z rukopisné předlohy, leda bychom předpokládali, že rukopis, téměř právě dokončený, byl ihned přetištěn. Při obtížích, které byly jistě spojeny s vytištěním knihy poměrně rozsáhlé (o 386 stranách), nezdá se toto být pravděpodobné (URBÁNKOVÁ, 1976, str.16).

Pravoslav Kneidl provedl nový výzkum. Na základě širokého srovnávacího studia, typologického rozboru a studia papíru, na němž jsou nejstarší v Čechách vydané prvotisky tištěny, dospěl Pravoslav Kneidl k závěru, že není důvod pochybovat o dataci *Kroniky trojánské* rokem 1468, jak uvádí její kolofón. Bylo možno prokázat, že doba jednoho roku byla dostatečná k opisu i sazbě a tisku knihy v rozsahu *Kroniky*. Papír prvního vydání kroniky se hlásí do konce šedesátých let 15. století. Nález rukopisných vrstevových kustod, jimiž si tiskaři pomáhali při vzájemném řazení vrstev knihy zavedl hledání původu českého knihtisku do bamberské dílny Alberta Pfistera, která užívala kustod stejného druhu. Srovnávacím studiem se zjistilo mezi tisky Pfisterovými a nejstaršími tisky plzeňského období 10 shod: 1. vrstevové kustody, 2. volba témat z oblasti, kterou můžeme označit jako předchůdce beletrie, 3. tisk v národním jazyce, 4. iniciály přes dva řádky, 5. doplňování odstavce ozdobami, 6. užití ligatur (slitků písmen), 7. umístění tečky uprostřed střední výšky písma, 8. měkkost použité liteřiny, 9. shodné nesprávné dělení slov bez ohledu na slabiky, 10. shoda ve velké části papírů užívaných oběma tiskárnami. Typologickým srovnáním verzálek Pfisterova písma s velkými písmy *Agendy*, která vznikla v dílně Tiskaře *Kroniky trojánské*, byla zjištěna výrazná shoda obou písem, spočívající v hřebenovitém lomení levé linie verzálek (BOHATCOVÁ, 1990, str. 124 x srovnej též s KNEIDL, P.: *Kronika trojánská a nejstarší prvotisky vytištěné v Čechách*. In: *Strahovská knihovna 11*, 1976, 160-188).

Oblíbená *Kronika trojánská* se honosí tedy letopočtem 1468. Toho roku byla nejspíše dokončena rukopisná předloha, z níž tiskař sázel; jde tedy o první českou tištěnou památku? Jisté je, že v sedmdesátých letech se tiskly v Plzni i jiné knihy, které již mají přesně uvedené datum i místo zrodu (MÁLEK, 1964, str. 13).

2.1.3 Mikuláš Bakalář Štětina

Do Plzně se knihtisk vrátil ještě jednou, a to v roce 1498, tedy na samém konci prvotiskového období. Tentokrát již tiskařem nebyla neznámá osoba, ale byl jím plzeňský měšťan Mikuláš Bakalář Štětina. V období jednoho roku 1498-1499 vydal tento zručný tiskař nejméně osm ne sice velkých, ale zajímavých tisků. Jeho knihtiskařská činnost překročila hranici roku 1500 vymezenou pro prvotisky a přelila se do nového století (HEJNOVÁ, 2000, str. 17). Odvrat plzeňského knihtisku od latinské produkce a pohotová orientace Mikuláše Bakaláře na českou překladovou literaturu souvisela možná se známou skutečností, že se k nám latinské tisky začaly ve větší míře dovážet právě od konce sedmdesátých let z vyspělých zahraničních tiskáren, s jejichž vydavatelskými programy a rentabilitou výroby nemohl podstatně skromnější plzeňský knihtisk soutěžit. Ale rozhodujícím faktorem, který přispěl k změně orientaci plzeňského knihtisku, byl zájem širokých vrstev o českou knihu, zájem, který byl výsledkem pronikavé demokratizace a hlubokého zlidovění literatury, k němuž u nás došlo zásluhou husitské revoluce a rozšíření znalosti čtení. Je to rys, jímž se plzeňský ale i český knihtisk vůbec liší od soudobé produkce ostatních zemí, kde se literatura tištěná národními jazyky dostala na trh podstatně později než u nás (HEJNIC, 1982, str.13-14).

Mikuláš Bakalář Štětina byl raně renesanční tiskař a nakladatel doložený knižní produkcí v Plzni v letech 1498-1513 a zároveň nejstarší osobnost českého knihtisku, o níž existují informace (VOIT, 2006, str. 86).

Od roku 1498 zde začal pracovat lis Mikuláše Štětiny Bakaláře, který v krátkém období let 1498-1499 vydal nevelké, ale zajímavé tisky.

Mikuláš Bakalář byl Slovák a katolík, bakalářské hodnosti dosáhl v Krakově, kde studovalo také několik Plzeňanů; je pravděpodobné, že jejich vlivem si zvolil za působiště katolickou a hospodářsky silnou Plzeň. V Plzni se také oženil a stal se tamějším měšťanem. Jeho knihtiskařská činnost pokračovala až do roku 1513. Zemřel před rokem 1520. Jeho tisky, zejména z prvotiskového období, mají charakter drobného osvětového a zábavného čtení, které patrně sám zpracovával, eventuálně překládal, a vydával je v obdobné užitkové, ale úhledné typografické úpravě. Tak například z Breidenbachova spisu „Peregrinatio in terram sanctam“ (Putování do Svaté země) přeložil a volně upravil dvě kapitoly, které zpracoval do samostatných titulů: *Traktát o Zemi svaté* a *Život Mohamedův* (oba 1498).

Téhož roku vydal staročeskou satirickou skladbu *Podkoní a žák*, dále *Lucidář*, často vydávaný spis Tomáše Kempenského *O následování Krista Pána*, staročeskou látku *Život Adama a Evy* a konečně anonymní *Traktátík o nesnadnostech při velebné svátosti*. Těchto sedm tisků mělo celkem téměř 150 listů osmerkového formátu, jen o málo méně než jeho jediný tisk z následujícího roku 1499, *Žaltář* o 157 listech. Podobně jako Tiskař Korandy používal Bakalář pro své knížky švabach dovezený z Norimberka, s nímž měl zvláště v pozdější době přímé spolupracovnické styky (BOHATCOVÁ, 1990, str. 138-139). Dále před rokem 1500 vydal *Minucí na rok 1489*.

2.2. Vimperk

Johann Alacraw (též Alakraw, Alacrav) je nejstarší jménem známý tiskař působící v Čechách. Pocházel z Německa. Jeho působení v Pasově je dosvědčeno poslední známou Mayrovou publikací *Tractatus utilis pro infirmis visitandis* (1482). Od listopadu 1482 nemáme o Alacrawovi žádné zprávy. V době kdy plzeňský knihtisk dočasně nefungoval a v Praze ještě provozován nebyl, se Alacraw objevuje s částí Mayrovy typografické výbavy roku 1484 v jihočeském Vimperku, který ležel na významné obchodní stezce mezi jihoněmeckým Pasovem a Prachaticemi (VOIT, 2006, str. 46).

Alacraw vydal ve Vimperku jen tři tisky, všechny v jediném roce 1484. Jsou to dva spisy latinské *Pseudo-Augustinus Soliloquia* a *Albertus Magnus Summa de eucharistiae sacramento* a *Minuci na rok 1485*, vzácný jednolist, nejstarší známý tištěný kalendář v české řeči. Sestavil jej Mistr Vavřinec z Rokycan, který byl tehdy hvězdářem na pražské univerzitě (BOHATCOVÁ, 1990, str.130).

Alacrawovy tisky jsou řemeslně velmi dobře provedeny, svědčí o praxi a dobrých zkušenostech svého tvůrce. Tištěny byly písmem, které si Alacraw přinesl z Pasova, rotundou zaokrouhlenou gotikou vzniklou na italské půdě. Je to písmo, jehož užíval Erhard Ratdolt, augsburský tiskař, který působil od roku 1476 po deset let v Benátkách (BOHATCOVÁ, 1990, str. 130).

Zahraniční původ Alacrawa či jeho sazeče dokládají jak četné omyly v sazbě českého textu (např. v *Minuci* „przed S. Smionem“ namísto „Simonem“ čili „Šimonem“), tak signatury obou latinských publikací, zaváděné méně obvykle jen do první poloviny archů (tento způsob běžně užíval Mayr, jedenkrát ho uplatnil snad také Mayrův bývalý společník Konrad Stahel). Tisk *Minuce* je pouze černý. *Pseudo-Augustinův traktát* i rozsáhlejší *Suma Alberta Magna* jsou opatřeny explicity se jménem tiskaře, místem tisku a datací. V *Minuci* je otištěn černý diagram Měsíce. Jiné obrazové štočky ani iniciály vimperská tiskárna nevlastnila. Stejně jako Tiskař Arnoštových Statut si byl i Alacraw vědom užitečnosti rejstříku pro čtenáře a zařadil ho na počátek Albertovy Sumy (VOIT, 2006, str. 46).

Po plzeňském Tiskaři Arnoštových Statut je tak Alacraw posledním řemeslníkem, který v Čechách před rokem 1500 vydával i jazykově latinské tituly (VOIT, 2006, str. 47)

2.3 Praha

Emma Urbánková na základě nejnovějšího bádání rozdělila pražskou produkci před rokem 1500 mezi tři dílny, jejichž majitele jménem neznáme: Tiskař Žaltáře 1487, Tiskař Pražské bible 1488-1515 (pokračující jako Tiskárna severinsko-kosořská 1520-1527) a Tiskař Korandy asi 1492-1496 (VOIT, 2006, str. 712).

Ukazuje se, že knihy z Plzně a knihy dovážené ze zahraničí potřebám Pražanů nestačí (MÁLEK, 1964, str. 14).

Praha je jedním z 250 evropských měst, v nichž knihtisk průběhem poslední třetiny 15. stol. zdomácněl. Zásahu na tom nemají jen tři pražské tiskařské dílny. Důležité poslání plnili také uvědomělí měšťané a univerzita, bez jejichž nakladatelské pomoci by stěží mohl být realizován jen málokterý tiskařský podnik (VOIT, 1987, str. 8).

2.3.1 Tiskař Žaltáře

První známé pražské tisky jsou z roku 1487 a vznikly prací tohoto tiskaře. Spojení jeho díla se jménem Jonaty z Vysokého Mýta, osoby, která je doložena v materiálech Archívu hlavního města Prahy, je příliš odvážné vzhledem ke strohosti zpráv. Tiskař Žaltáře (o 120 potištěných listech) byl upřímným vlastencem své doby, o čemž svědčí kolofón této knihy. Nové vydání *Kroniky trojánské*, kterou Tiskař Žaltáře ukončil 24. prosince 1487, svědčí o stále živé oblibě tohoto rytířského románu v době poděbradské i jagellonské. Zdeněk V. Tobolka označuje písmo Tiskaře Žaltáře jako bastardu ovlivněnou rotundou. Překvapující je, že se od tohoto tiskaře zachovaly jen zmíněné dva tisky; je možné, že velké náklady, na něž si stěžuje i v kolofónu Žaltáře, přesáhly jeho další možnosti a síly (BOHATCOVÁ, 1990, str. 131).

První, Tiskař Žaltáře (dříve označovaný jako Jonata z Vysokého Mýta) vytiskl *Žaltář* a druhé vydání *Kroniky trojánské* - oba tisky 1487 (BOHATCOVÁ, 1990, str. 130).

Žaltář neboli svod biblických žalmů z roku 1487 je první pražskou tištěnou knihou. Má 122 listů potištěných červeno-černě. Týmž typem písma byla ve stejném roce vydána *Trojánská kronika*. Tato Kronika žila v rukopisné tradici nejprve jako rytířský román a později jako dobrodružné a zábavné čtení měšťanské třídy. Poprvé byla u nás vytištěna v Plzni po roce 1476 a toto druhé, pražské vydání svědčí o její velké oblibě (VOIT, 1987, str. 8-9).

Pražský tiskař Žaltáře z roku 1487 by mohl být totožný s Martinem z Tišnova, tiskařem Kutnohorské bible.

Nejvýznamnější námitkou proti této identifikaci je absence pražského písma, v jeho velké abecedě převládají versálky menších „brněnských“ typů, v Kutné Hoře. Jako písmo textové by pro svou velikost bylo naprosto nevhodné, ale naopak by zcela vyhovovalo jako písmo nadpisové. Právě nadpisové kutnohorské písmo je velice chudé, má jen 13 liter, v dalších případech si vypomáhá použitím verzálek písma textového. Martin z Tišnova tedy v Kutné Hoře „pražských“ verzálek menšího „brněnského“ písma nepoužil. Dosavadní údaje vycházejí z nápodoby ilustrací Kobergerovy německé bible z roku 1483, z čehož je Martinovi z Tišnova připisováno tamní vyučení, získání typografického materiálu, přímé obchodní spojení s Norimberkem apod. Jeho moravské kontakty nabízejí řešení jiné, ale není třeba se pouštět na křehký led dohadů, snad postačí nesporné prokázání užití písmen dvojího spřeženého písma nepochybně italského původu, které čistotou kresby a jasností řezu není nějakou na koleně podomácku zhotovenou kopií, ale originálním odlitkem z matric, jimiž v té době disponovala jediné brněnská tiskárna (VOBR, 1997, str. 30-31).

2.3.2 Tiskař Pražské bible

Z rukou druhého, Tiskaře Pražské bible (nepochybně Jana Kampa, pracujícího v dílně kramáře Severina) pochází 13 dnes známých tisků: neilustrovaná **Pražská bible** (obr. č.3) (1488), kronikářské dílo Jakoba Twingera **Martimiani**, rovněž bez ilustrací (1488), ilustrovaný Ezop (1488?), tři **Minucí** na léta 1489-1492, ilustrovaný **Pasionál** (1495, s pozdějším vydání dodatku ve třech verzích k životu Mistra Jana Husí a Jeronýma Pražského), **Kalendář s praktikou na rok 1496**, **Artikule** („Svolenie“) **zemského sněmu** z roku 1497, ilustrovaný **Nový zákon** (1497/1498), překlad dvou listů humanisty Marsilia Ficina: **O tom, co mají všelijací lidé činiti**, **Kompaktáta** - kolem 1500) a **Zřízení zemské, tzv. Vladislavské** (BOHATCOVÁ, 1990, str. 130).

Vytištěním **Svolení sněmu obecního Království českého z roku 1497** a později tištěním **Usnesení sněmovním o policejním řádu zemském z roku 1492** zahajuje téměř úplnou řadu tisků sněmovních usnesení, vydávaných bez ohledu na poměry samotných sněmovních jednání až do 19. stol. První vydání **Basilejských kompaktát** vytištěné kolem roku 1500 se zachovalo jen v unikátním exempláři. V roce 1500

schválil český sněm všeobecný zákoník českého práva zemského zahrnující pravidla práva soukromého, procesního, trestního i ústavního, nazývaný *Vladislavské zemské zřízení*. Tento rozměrnější prvotisk vyšel ze stejné tiskařské dílny hned v roce 1500 (HOFMANOVÁ, 1996, str. 301-302).

Pražská bible, první tištěné vydání kompletní bible u nás, byla prvním tiskem, který tuto tiskárnu roku 1488 opustil. Tisk to nebyl nijak zanedbatelný – skládal se z 610 foliových listů a konkurovat mu mohla jedině ilustrovaná a o dva listy větší Bible kutnohorská z roku 1489. Výroba tak objemné knihy si pochopitelně vyžádala finančního přispění několika pražských měšťanů a mistrů univerzity, o němž se blíže dozvídáme v explicitu.

Dalším dílem vyšlým z této tiskárny byla kronika králů a císařů zvaná *Martimiani* (1488), čtená již dříve z rukopisů. Jejím autorem byl středověký dějepisec Jakob Twinger von Königshofen.

Linie světské, povětšinou zábavné a praktické literatury pokračovala dále *Ezopovými Bajkami* (1488).

Zvláště důležitým dílem severinské tiskárny se stal *Pasionál* 1495. Již od 13. století se tento soubor legend o cizích světcích, pocházející z pera Jakoba de Voragine, nesčetněkrát opisoval. V tištěné podobě, obsahující i některé legendy domácí, byl poprvé zpřístupněn v Plzni po roce 1476. Vydání pražské je ilustrováno 170 dřevořezy rytými dle světoznámé Schedelovy Kroniky a různých německých vzorů. Poněvadž v utrakvistických Čechách neustále trval silný zájem o husitské hnutí, byl k tomuto *Pasionálu* přitiskěn ve třech poněkud odlišných verzích tzv. *Dodatek*. Obsahoval mimo jiné dopisy Jana Husa z kostnického žaláře a relace Petra z Mladoňovi o smrti Husově a Jeronýmově (VOIT, 1987, str. 9).

Nesporně největší a nejvýznamnější českou tiskárnou 15. století byla pražská tiskárna severinská, jež v první generaci působila od roku 1488 až do roku 1515, i když s přestávkami. V tiscích této tiskárny nebyl uveden tiskař a jméno Severinovo se objevuje pouze mezi vydavateli *Pražské bible* z roku 1488 (BOHATCOVÁ, 1990, str. 133-134).

2.3.3 Tiskař Korandy

Třetím tiskařem působícím v Praze byl Tiskař Korandy (dříve označovaný jako Beneda) vytiskl tři *Minuce* (na léta 1493, 1496 a 1497), *Praktiku kolínskou* na rok

1493 od Zikmunda Fabri (překlad z němčiny) a Václava Korandy mladšího *Traktát o velebné svátosti oltářní* roku 1493 (BOHATCOVÁ, 1990, str. 133-134).

Minuce jsou červeno-černé, v *Praktice* na rok 1493 byl otištěn dřevořez s Jupiterem sedícím v mandole (VOIT, 1987, str. 10).

V roce 1493 vydal tento anonymní tiskař spis Václava Korandy mladšího *Traktát o velebné svátosti oltářní* a opatřil jej typografickým titulním listem, poprvé na tisku v českém jazyce. V horní části prvního listu osmerkového formátu umístil ve třech řádcích název tohoto polemického traktátu, zbytek strany zůstal prázdný. Tobolka naznačil možnost, že tiskař tohoto tisku, i tři jednolistových *Minucí* a Fabriho *Praktiky kolínské* je totožný s pražským obyvatelem Benedou, doloženým archívně k roku 1491. Tiskař sám se však nikde nepodepsal. Autor jeho nejvýznamnějšího tisku, mistr pražské univerzity Václav Koranda mladší z Nové Plzně, byl v letech 1471-1497 nejvyšším duchovním správcem strany podobojí. I z ostatních prací tiskárny je patrný úzký vztah tiskaře k pražské univerzitě, neboť sestavování kalendářů bylo záležitostí univerzitních profesorů. Typy jeho tiskárny jsou norimberského původu, je to tamní švabach. U něj se také setkáváme s písmem zakoupeným v cizině (jako u Alacrawa), nikoli zhotoveným pro individuální potřebu podle domácích rukopisných vzorů (BOHATCOVÁ, 1990, str. 134).

2.4 Kutná Hora

Po Plzni, Vimperku a Praze je Kutná Hora čtvrté město v Čechách, které před rokem 1500 poznalo umění knihtisku. První kutnohorský tiskař Martin z Tišnova působil pouze v roce 1489. Vedle vimperského tiskaře Johanna Alacrawa je to druhý jménem známý český tiskař a zároveň nejstarší jménem známý typograf domácího původu v Čechách. Po krátkém Martinově kutnohorském vystoupení, které se kryje s obchodními kontakty německého tiskaře, knihkupce a nakladatele Petra Dracha ml., řemeslo ve městě až do počátku 18. století zaniklo - tiskař Václav Kralov je doložen jen letmo 1618 (VOIT, 2006, str. 507, 508).

Martin z Tišnova je tiskař, který také skýtá určité nejasnosti. Potíž je v tom, že k tomuto jménu, které známe z explicitu *Kutnohorské bible* (1489), lze přiřadit hned tři osoby. Dlouholetý spor o tiskaře naposledy shrnul a novou hypotézou rozšířil roku 1997 Jaroslav Vobr, který stejně jako již před ním Zdeněk Václav Tobolka předně odmítl starší názor Josefa Dobrovského, který ztotožnil tiskaře se studentem, bakalářem (1489) a pozdějším činitelem pražské univerzity Martinem z Tišnova (asi 1465-1520). Přitom však nepamatoval na to, že při přípravě obhajoby bakalářského gradu v Praze se čtyřicetiletý posluchač mohl jen těžko věnovat technicky náročné výrobě bible v Kutné Hoře. Dalšího pretendenta, který pod jménem Martin z Tišnova sepsal roku 1464 latinskou báseň oslavující moravský rod Tovačovských z Cimburka, uvedl do literatury Josef Truhlář. V této souvislosti už tehdy vznikla domněnka, že pisatel může být identický s jiným (třetím) Martinem z Tišnova, který je doložen 1443 jako písař v Humpolci. Josef Jireček pak tohoto profesionálního písaře ztotožnil s kutnohorským tiskařem a Tobolka jeho mínění převzal a zaštil vlastní autoritou (VOIT, 2006, str. 566).

V každém případě se zdá, že „impressator Martin“ neměl pro tak nákladnou práci, jakou bylo vytištění české bible, dostatek peněz, neboť na jaře 1489 si musel od šepmistrů (konšelů) a rady Kutné Hory vypůjčit 10 kop grošů na svůj tiskařský podnik. *Kutnohorská bible* je velké foliové dílo o 612 listech, ozdobené 116 dřevořezy. Na konci textu je ve starším vydání znak Kutné Hory s korunovaným W (= Vladislav II.). Písmo Martina z Tišnova je příbuzné písmu Tiskaře Žaltáře, jež je označováno jako bastarda s vlivy rotundy (BOHATCOVÁ, 1990, str. 135).

O tiskaři Martinovi z Tišnova víme tedy velmi málo. Jak se zdá, odešel po dokončení díla do Prahy - s jeho písmem i dřevořezy se shledáváme v pražských

tiskárnách, je to především v ilustrovaném *Novém zákoně* vydaném Tiskařem pražské bible v letech 1497/98 i v dalším vydání z roku 1513. Není vyloučeno, že Martinovi zbyly nějaké archy z kutnohorského vydání, které pak doplnil dotištěnými přesazenými novými archy - i tomuto vydání nechal stejné impressum, ovšem neužil tu již signetu, znaku královského města. Již Dobrovský předpokládal, že Martin působil na Karlově univerzitě a upozornil na zprávy v děkanské knize filozofické fakulty (URBÁNKOVÁ, 1991, str. 73).

Když bibliotékař pražské Univerzitní knihovny Karel Rafael Ungar v roce 1786 podal zprávu o dvou verzích *Kutnohorské bible*, lišících se výskytem či absencí znaku Kutné Hory v explicitu, vymezil tím základní dělení dvou různých vydání tohoto prvotisku, které pak převzali všichni další bibliografové českých inkunábulí až do dnešní doby.

Počet dnes zachovaných výtisků - něco přes 40 - překvapivě koresponduje s počtem známých *Kutnohorských biblí*, i když je třeba brát v úvahu, že středověké knihy měly velikou úmrtnost nejen v důsledku živelných pohrom (zejména požáry), nýbrž i vědomé lidské zloby (*Kutnohorská bible* je na Koniášově seznamu zakázaných knih z roku 1729 a 1770 sice jako opravitelná, ale být na indexu znamená být podezřelým), byla pro bibli určitou výhodou úcta a vážnost, již požívala, a pro kterou byla též nejvíce chráněna. Lze tedy předpokládat náklad 200 výtisků, který byl při potížích snižován na polovinu. Krátce po 14. listopadu 1489 bylo na trh uvedeno asi 80 exemplářů (VOBR, 1994, str. 209-210).

Martin z Tišnova vytiskl tedy *Kutnohorskou bibli* ve dvojitým variantním vydání, které se od sebe liší na první pohled užitím nebo vynecháním znaku města Kutné Hory pod impressem. Obě vydání se od sebe liší přesazbou v textu i přehozením některých dřevořezů. Na rozdíl od *Pražské bible* je *Kutnohorská bible* zdobena dřevořezy, jichž je celkem 116 s častým opakováním. Rozsahem je bible stejná jako *Pražská bible*, má 612 listů o dvou sloupcích, je tištěna dvojitým písmem stejného řezu, černě a červeně, na konci má také rejstřík (URBÁNKOVÁ, 1991, str. 73).

V městě stříbrných dolů se nová tiskárna objevila až na začátku 18. století (BOHATCOVÁ, 1990, str. 135).

3 Tiskařská centra na Moravě

3.1 Brno

Městu Brnu náleží primát kolébky knihtisku na moravské půdě, neboť v něm v roce 1486 spatřila světlo světa první tištěná kniha z Moravy. Stalo se tak až několik let po zavedení černého umění do Čech, což není známkou opožděnosti, nýbrž jen obrazem zcela odlišných kulturních poměrů na Moravě, kde v orientaci na evropský universalismus splývaly v jedno katolicismus s humanismem, jejichž kulturním potřebám plně postačoval dovoz knih z ciziny (Od gotiky k renesanci a, 1999, str. 524).

Moravský a speciálně brněnský knihtisk postrádal naprosto národní charakter, byl na tehdejší univerzální evropské úrovni a až na dva německé listy produkoval jen latinské knihy, které mohly být stejně dobře vytištěny kdekoli jinde. Univerzálnost brněnského knihtisku se neprojevuje pouze po stránce jazykové a obsahové, ale i ve formální a technické stránce knih (DOKOUPIL, 1974, str. 7-8).

Brno bylo po Plzni a Vimperku naším třetím městem, do kterého byl uveden knihtisk. Zasloužili se o to roku 1486 Konrád Stahel a Matyáš Preinlein. Zpočátku pracovali anonymně, poprvé se uvedli na knize až roku 1491. Třikrát se ještě uvedl samotný Stahel, používal však alternativně i řeckého, resp. latinského jména Chalupa, resp. Calips. Předpokládá se, že tiskaře pozval Matyášův sekretář pro Moravu a zvolený, ale papežem nikdy nepotvrzený olomoucký biskup Jan Filipec s příslibem, že budou tisknout pro potřebu diecéze (DOKOUPIL, 1987, str. 15).

První moravská tištěná kniha byla *Agenda Olomucensis*, sbírka formulářů, sloužících kněžím olomoucké diecéze při liturgických úkonech. Známý jsou tři výtisky, dva v Olomouci, jeden ve Vídni. Titulní list ještě nebyl obvyklý, proto několik potřebných údajů je až na poslední zde reprodukované stránce. Česky znějí takto: „Agenda podle pravé rubriky olomouckého kostela: ve slavném městě Brně vytištěná: končí šťastně: léta spásy 1486: dne 7. října.“ Tiskaři uvedeni nebyli a jejich díla zůstávala anonymní až do roku 1491, kdy na konci *Ostřihomského misálu* poprvé čteme, že jej vytiskli „Conradus Stahel et Matheus Preinlein impressores Veneti“. Ani později nebyli sdílnější, Stahel je jmenován jen třikrát a Preinlein vůbec ne. Na benátském tisku uvedl Stahel, že je z Blaubeurenu a není vyloučené, že byl roku 1473 na univerzitě v Ingolstadtu. V roce 1482 však již bezpečně provozuje tiskařské řemeslo jako společník Benedikta Mayra v Pasově.

Podle typů, které si opatřili v Benátkách od Ergarda Ratdolta před jeho návratem do Augsburgu, se zdá, že se opravdu chystali tisknout převážně liturgické knihy. Po *Agendě* však další zakázku nedostali, proto tiskli pro potřebu škol latinské gramatiky, tzv. *Donáty* (Aelius Donatus: *Ars minor*), jak o tom svědčí nedávno nalezené fragmenty jednoho foliového a jednoho kvartového. Vděčným artiklem byly i velké *jednolistové kalendáře* se zdravotními pravidly, například nejstarší na rok 1488, nalezený ve Vratislavi, v Lodži i v Brně již v pěti různých fragmentech, nalepených většinou na přidešních dřevěných desek vazeb jiných prvotisků.

Náročnější práci získali až roku 1488, kdy vytiskli patrně na objednávku Jana Filipce *Chronicu Hungarorum*, jejímž autorem byl rodák ze Sv. Michala v turčanském komitátu, Johannes de Thurócz. *Chronica Hungarorum* je vybavena 42 dřevořezy. Koncem roku ještě vytiskli pro potřebu okolních univerzit příručku pro nastávající studenty práv, Joh. Jak. Canise *De modo studendi in utroque iure*, i nedávno nalezený německý kalendář na rok 1489 (KUBÍČEK, 1986, str.54-56).

Časovou mezeru 1489-1490 nemůžeme vyplnit ani žádnými nedatovanými fragmenty, ani žádnými předpokládanými tisky, takže tiskárna byla nejspíše v klidu. Máme zde také možnost nejrůznějších dohadů, z nichž je patrně nejpřijatelnější ten, že tiskaři v té době pracovali v Augsburgu pro Ratdolta, s nímž po Benátkách navázali užší styky v letech 1487-1488 při tisku Thurócze (DOKOUPIL, 1974, str. 36).

Z roku 1491 je další *Donát*, jediný v úplnosti dochovaný z jejich nejméně čtyř vydání. Tuto etapu uzavírá unikátní *latinský kalendář na rok 1492* a dvě různé *odpuštěné listiny* Dominika de Runcho, datované 1492 (KUBÍČEK, 1986, str. 54-56).

Další tříletá odmlka mohla souviset se změnou poměrů na Moravě, připojené po Matyášově smrti znovu k Čechám, a s následnou rezignací Filipcovou na všechny funkce roku 1491. Nelze ovšem zatím ani vyloučit, že mezeru vyplňují některé nedatované tisky, například další latinská gramatika, *Dicta puerorum super Donato minore*. Unikát Bavorské státní knihovny v Mnichově nebyl dříve prisouzen Stahelovi, který v něm neuvedl místo tisku a také v závěrečném latinském čtyřverší místo vlastního jména použil jen řeckého překladu. Stahel byl pravděpodobně i autorem dílka, jímž byl prokazatelně Němec, v Německu by však stěží použil příkladu „*Studens et Elyzabeth sunt in ecclesia S. Wencelai*“, svědčícího spíše Olomouci. Bez vnošení jsou i výklady snů, *Somnia Danielis*. Unikátní výtisk

v Královci je od konce poslední války nezvěstný. V závěrečných verších výslovně prohlásil, že je brněnským měšťanem (KUBÍČEK, 1986, str. 57). Tento tisk je však cenným dokladem, že Stahel působil i jako vydavatel, počítal se k raným humanistům a skládal latinské verše. Nejvýnosnějším tiskem byl *Ostřihomský misál*, vydaný nákladem budínského nakladatele Theobalda Fegera roku 1491 (DOKOUPIL, 1987, str. 16).

Další zakázky v roce 1492 opět nepřicházely, možná, že ani *Donát* po dvou předešlých vydáních ještě nešel příliš na odbyt, a tak tiskaři svou tiskárnu zase na delší čas opustili. Přestávka v činnosti tiskárny byla tentokrát delší, asi tři roky. Možná, že se Stahel v této době věnoval i nějaké jiné činnosti, poněvadž kolem roku 1495 už byl prokazatelně brněnským měšťanem. To ovšem předpokládalo, že musel mít v Brně nějaký majetek. K znovuoživení tiskárny došlo až na přelomu let 1494-1495 tiskem kalendáře pro Vídeň na rok 1495 (DOKOUPIL, 1974, str. 37-38).

Tiskli jen latinské tisky, jediným německým byl kromě kalendáře *veršovaný popis evropských termálních lázní* od Hanse Folze z roku 1495 (DOKOUPIL, 1986, str. 16).

Dosavadní záhadu, proč na brněnském vydání z roku 1495 figuruje jako autor jakýsi „Maystr Clement von Gracz“, může osvětlit zjištění, že v Brně působil „Magister Clemens Medicus“. Již před začátkem roku byl asi vytištěn *kalendář pro Vídeň na rok 1495* a brzy poté patrně i odpustková listina se stejnou iniciálou, *Indulgentiae Papae Joannis XXII. in concilio Basiliensi editae et confirmatae*. Novou odmlku tiskárny lze vysvětlit morovou epidemií v Brně v polovině roku 1495, trvala však neúměrně déle, až do vytištění dvou odlišných vydání synodálních statut olomoucké diecéze z května 1498. Asi z téže doby pocházejí i *Protestationes morientium* s pěkným dřevorezovým Madony, odjinud zatím neznámý jednolist, který je unikátem i pokud jde o obsah tiskoviny.

Posledním datovaným tiskem je *Psalterium Olomucense* (obr. č.2), žaltář, na němž anděl drží znaky Moravy a Brna. Za hlavou má pásku s rokem 1499. Dedikaci novému biskupovi Stanislavu Thurzovi napsal Stahel, který však překvapivě uvádí, že je z Memmingenu a že je knězem augsburské diecéze. Za posledního období nečinnosti se asi rozhodl zaměnit nejistou existenci tiskaře za bezpečnější povolání kněze. Nástupem nového biskupa, známého humanisty, se nechal znovu zlákat, zklamal se však ve svém očekávání a po roce 1499 mizí. Materiál tiskárny převzal jeho společník, či spíše zaměstnanec Preinlein, který se osamostatnil v Olomouci, po

vytištění dvou tisků v roce 1499 však rovněž mizí. Tak tedy skončila průkopnická a plodná éra první brněnské tiskárny, z níž vzešlo 23 doložených tisků, představujících plnou třetinu naší prvotiskové produkce. Končí tím však na dlouhou dobu i další účast Brna na rozvoji moravského knihtisku (KUBÍČEK, 1986, str. 58-59).

Brněnskou produkci lze rozdělit na knihy tištěné na objednávku (např. *Agenda*, *Misál*, *Chronika*), školní učebnice, jednolisty a literaturu poučného a zábavného charakteru.

Zakázkové objednávky byly pro tiskárnu nejvýhodnější, neboť jí odpadla starost o odbyt; ve všech případech bylo zadavatelem olomoucké biskupství. Liturgické knihy byl též spotřebním zbožím a neměly velkou životnost, neboť byly v permanentním používání v časté a většinou každodenní potřebě, takže sloužily až do úplného roztrhání, a proto také byly, i přes značné náklady na zhotovení nových, poměrně brzy obměňovány. A pokud vydržely, byly zcela devalvovány zásadními změnami v liturgii, proto se zachovaly v malém počtu exemplářů.

Školním učebnicím kralují donáty, elementární učebnice latiny zvané podle autora, římského gramatika 4. století Aelia Donata (Od gotiky k renesanci a, 1999, str. 529-531).

3.2 Olomouc

Počátky olomouckého knihtisku spadají do roku 1499, kdy byly v Olomouci vytištěny dva spisy: latinsko-německý spis Johanna Fabria *Planctus ruina ecclesiae*, kritizující nepořádky v církvi, a latinský satirický spis Johanna Schramma *Quaestio fabulosa recitata*. Oba jsou malého rozsahu tištěné rotundou, které jejich tiskař – Matyáš Preinlein – používal již za svého působení v Brně, když zde pracoval ještě spolu s Konrádem Stahelem. Olomoucké Preinleinovo písmo bylo však zčásti obnoveno. Celková kvalita obou tisků byla poměrně nízká, což by odpovídalo tomu, že Preinleinova tiskárna byla malá, a nemohla proto stačit požadavkům a potřebám olomouckého kléru. To je pravděpodobně příčinnou skutečností, že jeho tiskárna v Olomouci zaniká a nesetkáváme se s ní ani jinde.

Do Olomouce na výzvu význačného místního humanisty Augustina Käsenbroda (též Augustin Olomucensis nebo Moravus) přichází kočovný tiskař Konrád Baumgarten, který pocházel z německého města Rottenburgu a do Olomouce přišel z královského města Gdaňsk, kde ještě v roce 1499 působil. Byl také typickým příkladem kočovného tiskaře, který po vyčerpání nabídky k tisku odešel působit na další místa, kde mu byly slíbeny zakázky. Jeho olomoucká tiskařská činnost spadá do doby od podzimu roku 1500 do března roku 1502. Prvním tiskem dokončeným v Olomouci dne 29. října 1500 byl *Tractatus de secta Waldensium*, sepsaný Augustinem Käsenbrodem. Autor jej věnoval českému bratrskému lékaři Janu Černému s úmyslem odvrátit jej od jeho víry (PUMPRLA, 1987, str. 126-127).

Konrád Baumgarten byl prvním tiskařem na našem území, který si s sebou přinesl více druhů písma (dolnoněmecká textura, řezaná podle lübeckého vzoru, lombardové majuskuly a krásné ryté iniciálky, později přibývá písmo Preinleinovo - rotunda dvojí velikosti i jeho vlastní rotunda a bastarda vyrobená podle francouzských vzorů). Je typickým představitelem kočovného tiskaře zohledňující místo své tvorby nabídkou k tisku a příslibem budoucích zakázek (HYNKOVÁ, 1999, str. 129).

Preinleinovi ani Konrádu Baumgartenovi (působení v letech 1500-15002) se už na Moravě nepodařilo založit trvale pracující dílnu v biskupských službách (HLOBIL, 1992, str. 131).

„V. Dokoupil soudí, že se Preinlein stal na čas pomocníkem kočovného tiskaře Konráda Baumgartena, který se v roce 1500 na dva roky objevil v Olomouci.

Spolupráce obou tiskařů ale přímo doložena není“ (Od gotiky k renesanci b, 1999, str. 499).

Více informací o poprvotiskovém období v Olomouci a tiskaři Konrádu Baumgartenovi je uvedeno v kapitole 4.2.

4 Tiskaři na přelomu 15. a 16. století

Mezi tiskaře působící na přelomu 15. a 16. století na našem území patří: Mikuláš Bakalář Štětina, který působil v Plzni a Konrád Baumgarten, který měl tiskařskou dílnu v Olomouci.

4.1 Mikuláš Bakalář Štětina

O prvotiskové produkci Mikuláše Bakaláře jsem se zmínila již v kapitole 2.1.

Mikuláš Bakalář roku 1501 rozšířil v Plzni pomocí knihtisku výzvu českého humanisty Viktorina Kornela ze Všehrd, aby se v Čechách literatura pěstovala národním, obecně srozumitelným jazykem; přitom však neváhal spojit se k vydávání speciálních tisků (jednolistových nástěnných kalendářů) výhradně s norimberským knihtiskařem Jeronýmem Höltzlem. K zlidovění a oblibě, ale proto i k špatnému dochování Bakalářových tisků přispěla nejen jejich obsahová pestrost, ale také i malý, kapesní formát. Dnes je známo 29 knížek, jež vyšly z dílny Mikuláše Bakaláře do roku 1513; jde o české tisky a krom toho o latinsko-český slovník. Nejznámější je mezi nimi soubor tří překladů od Viktorina Kornela ze Všehrd a jednoho překladu od Řehoře Hrubého z Jelení, známých českých humanistů (Renesanční Plzeň, 1982, str. 15-16).

Mikuláš Bakalář byl patrně sám překladatelem a upravovatelem svých osvětových, cestopisných i beletristických prací, vydávaných jen v češtině (KNEIDL, 1988, str. 22).

Mezi jeho díla vydaná po roce 1500 patří:

Knihy čtvery svatého Jana Zlatoústého (1501),

Kronika sedmi mudrců (1501?),

Knížky o řádném mluvení a mlčení mistra Albertana (1502),

O lásce a milování Boha a bližního (1502?),

Spis o nových zemích a o novém světě o němž jsme prve žádné známosti neměli ani kdy co slýchali (1503-1504),

Barlaam a Josafat (1504),

Kroniky římské o čtyřech stěžejných ctnostech v nichž mnozí ctnostní skutkové starých k našemu naučení se vypisují a jsou tištěny v Nové Plzni od Mikuláše Bakaláře (1505),

Epištoly a čtení postní (1506),

Mistr Kunrada z Normberka (1507),

Hádání smrti s člověkem (1507),

Žaltář (1508),

Minucí na rok 1511 (1510),

Proti bludným a potupným artikulám Pikharským (1510),

Maundywilly (Jána) knížka o putování jeho po světě, po zemi i po moři, téměř skrze všechny země a krajiny (1510),

Minucí na rok 1512 (1511),

Vokabularius Luctifer (1511),

Barlaam a Josafat (1512),

Kronika o narození velikého krále Alexandra Makedonského (1513),

Mandyvilly Jana knížka o putování jeho po světě, po zemi i po moři, téměř skrze všechny země a krajiny (1513),

Minucí na rok 1514 (1513).

Jeho vlastní tiskařská produkce je rovnoměrně věnována různým oborům naučné a zábavné literatury. Do naučné z konce 15. a začátku 16. století můžeme řadit především knihy náboženského obsahu: *O následování Krista Pána, Traktátík o nesnadnostech při velebné svátosti, Epištoly a čtení postní, Proti bludným a potupným artikulám Pikharským*, spisy morálně filozofické: *Knihy čtvery svatého Jana Zlatoústého, Knížky o řádném mluvení a mlčení mistra Albertana, O lásce a milování Boha a bližního, Kroniky římské o čtyřech stěžejných ctnostech v nichž mnozí ctnostní skutkové starých k našemu naučení se vypisují a jsou tištěny v Nové Plzni od Mikuláše Bakaláře, Hádání smrti s člověkem a latinsko- český slovník Guariniův Vokabularius Luctifer*. Na rozhraní mezi literaturou naučnou a zábavnou byly v té době cestopisy: *Traktát o zemi svaté, Život Mohamedův, Spis o nových zemích a o novém světě o němž jsme prve žádné známosti neměli ani kdy co slýchali, Maundywilly (Jána) knížka o putování jeho po světě, po zemi i po moři, téměř skrze všechny země a krajiny, Mandyvilly Jana knížka o putování jeho po světě, po zemi i po moři, téměř skrze všechny země a krajiny*, které byly čteny jak se značnou dávkou zvědavosti, tak i z touhy po neznámém dobrodružství v cizích krajinách. Mikuláš Bakalář však vydal také šest tisků krásné literatury: *Podkoní a žák, Život Adama a Evy, Kronika sedmi mudrců, Barlaam a Josafat 2x, Kronika o narození velikého krále Alexandra Makedonského*, dva zpěvníky: *Žaltář 2x* a dosud dokázaných šest kalendářů; těch bylo pravděpodobně daleko více, možná na každý rok od roku 1489 až do roku 1510 nebo 1513. Kalendáře, zejména nástěnné, byly

jakýmsi spotřebním druhem literatury, který se v knihovnách neuchovával a proto o nich máme všeobecně zachovány pouze nepatrné zlomky.

Co do rozsahu a úpravy jsou Bakalářovy tisky rozmanité. Většina kalendářů byla nástěnných; byly to obrázky, zdobené ornamentálními i figurálními rámci, tištěné po jedné straně a určené k zavěšení. Ostatní tisky byly většinou malé osmerky, jenom výjimečně šestnáctky nebo větší kvart. Jejich rozsah byl v prvních letech Bakalářovi činnosti neveliký, často jenom několik listů; později však tiskl i knihy obsáhlé, z nichž největší byl Guarinův *Vokabularius Luctifer* o 296 listech. Není však výjimkou, např. *Žaltář* z roku 1499 má 157 listů, *Kronika sedmi mudrců* 240 listů, *Barlaam a Josafat* z roku 1504 je o 206 listech a *Žaltář* z roku 1508 čítá 183 listů (Mikuláš Bakalář Štetina, 1966, str. 23-29).

4.2 Konrád Baumgarten

Konrád Baumgarten také přesáhl svou tiskařskou tvorbou prvotiskovou éru.

Z jeho olomouckého působení je dosud známo sedm tisků, z nichž jeden je prvotisk, pět tisků pochází z roku 1501 a jeden z roku 1502. Po jeho prvotisku od Augustina Käsenbroda *Tractatus de secta Waldensium* vyšla z jeho dílny dvě vydání do Olomouce poslaného inkvizitora Heinricha Institoris *Sancte Romane ecclesiae fidei defensionis clippeu Adversus Waldensium seu Pickardorum heresim certas Germanie Bohemieque naciones in odium cleri ac enervacionem ecclesiastice potestatis virulenta contagione sparsim inficientes Sanctissimi Alexandri VI. pontificis iussu nuper per eximium, Sacre pagine Profesorem fratrem Henricum Institoris heretice pravitatis inquisitorem....* První vydání bylo dokončeno 20. dubna 1501 a druhé 20. března 1502. Druhé vydání Institorisova *Clyppea* mohlo být posledním tiskem Konráda Baumgartena v Olomouci, protože jeho další tisky jsou vratislavské a posléze frankfurtské (nad Odrou) provenience (PUMPRLA, 1995, str. 306). Možné je také, že se tisky nedochovaly.

Vedle toho zde vychází odpustkový list papežského legáta Petra *Isvaliese Litterae indulgentiarum pro defensione catholicae fidei contra Turcos concessarum* (1501). Některé typograficky odlišné exempláře tohoto odpustkového listu mají na rubu natištěnou nejstarší u nás doloženou nakladatelskou a knihkupeckou nabídku. U Baumgartena se tou dobou tiskla i učebnice *Grammatices seu Libellus, qui Spica intitulator* od Antonia Mancinelliho (1501). Olomoucký pobyt Konrada

Baumgartena je doložen ještě v březnu 1502 druhým vydáním Institorisovy protibratrské polemiky (VOIT, 2006, str. 95-96).

„Z obsahu jeho děl, vydaných Baumgartenem mezi 1500 a 1502 v Olomouci, vyznívá, že se olomoucká církev octla v tuhém zápasu s bludy pikhartskými, jejichž šíření ani úsilí Turzovo ani působení dominikána Jindřicha Institoris, od r. 1484 generálního inkvizitora, poslaného za touto příčinou roku 1499 na Moravu, zastavit nemohlo“ (DUDÍK, 1876, str. 7).

Konrád Baumgarten neměl na Moravě žádnou konkurenci a ve srovnání s nepočetnými „kamennými“ tiskárnami v Čechách nutno přiznat, že pracoval s početnějším repertoárem tiskového písma (vlastnil dolnoněmeckou texturu, bastardu a rotundu řezanou dle francouzských vzorů). Vedle staršího dřevořezu s klečícím andělem a znaky Moravy a Brna, který se všeobecně považuje za signet jeho předchůdce Konrada Stahela, používal Baumgarten od 1501 vlastní značky. Byly v zásadě dvojího zpracování: menší (s iniciálami CB na nápisové pásce) a větší (s přilbou a klenotem). Roku 1503 se Baumgarten uchýlil opět do Polska. (VOIT, 2006, str. 96).

5 Srovnání tiskařských center v Čechách a na Moravě

Počet českých a moravských prvotisků ve srovnání s některými dalšími evropskými zeměmi není příliš velký. Dá se samozřejmě předpokládat, že českých inkunábulí bylo mnohem více, my však můžeme zaznamenat pouze ty, které se zachovaly do dnešních dnů nebo o nichž máme nějaké zprávy. Ještě jeden rozdíl lze spatřovat oproti ostatním zemím. Skoro všude, snad s výjimkou Anglie, šířili knihtisk němečtí tiskaři, kteří mu vtiskávali víceméně uniformní styl německé školy, kdežto v Čechách se ubíral už od svých počátků vlastní cestou, přesto i čeští tiskaři byli patrně vyučeni v Německu. Knihotisk je značně diferencován v Čechách a na Moravě. V Čechách jsou knihy až na jednu výjimku dílem českých tiskařů a převážně jazykově české, na Moravě jsou to tvůrci němečtí a převládajícím jazykem je latina.

Ze 44 známých prvotisků, jež se vznikly v Českém království, je 39 psáno česky a pouze 5 latinsky. Tento poměr zřetelně vypovídá o postavení češtiny, která se jako kulturní jazyk začala prosazovat v druhé polovině 14. století a své pozice upevnila v době husitské. Dalším činitelem bylo určitě také to, že tisky byly objednávány v českém jazyce (Kdy, kde, proč, 2001, str. 163).

V českých prvotiscích nacházíme nejužší spojení se starší domácí literaturou jak po stránce formální, tak obsahové a jazykové. Jména nejstarších tiskařů neznáme, nemůžeme ani určit jejich národnost, ale můžeme předpokládat velkou českou účast při zrodu prvních českých knih. Jejich písmo nebylo přineseno z ciziny kočovnými tiskaři, ale řezáno podle vzorů domácích rukopisů a to i pro tisky latinské. Po stránce obsahové odpovídají naše prvotisky rázu starší rukopisné literatury, oblíbené spisy, již ve 14. století přeložené do češtiny, byly přetiskovány a dostávaly se tak do rukou široké veřejnosti; drobné tisky „lidového čtení“ patrně i cenou přístupnější, předpokládají oblibu i ve vrstvách lidových. Poněvadž ani v nejstarších tiscích nejsou vážné jazykové chyby, byly tyto knihy patrně sázeny českými sazeči.

Tato originalita však patří jenom tiskům vydaným na území vlastních Čech. Na Moravě, kde se čelná města udržela německá a katolická po celé 15. století, jsou poměry zcela jiné. V Brně a Olomouci tiskli kočovní tiskaři - cizinci, ráz literatury byl zcela mezinárodní, výprava tisků byla sice dokonalá, ale plně závislá na cizích vzorech (Z dějin, 1969, str. 11).

Dvacet čtyři českých tisků pochází přímo z Prahy a to je pouze o jeden méně, nežli činí dnes známá brněnsko-olomoucká produkce na Moravě. Za Prahu se řadí na druhé místo v Čechách patnácti tisky Plzeň, Vimperk je reprezentován třemi knihami a Kutná Hora dvěma vydáními bible. Jen menší třetina všech čtyřiačtyřiceti prvotisků z Čech je náboženského rázu. Na Moravě, kde v královských městech převládal živel německý, se čeština vyskytla pouze jedenkrát v názvech měsíců tzv. Olomouckého žaltáře.

Další rozdíl mezi českými a moravskými tisky byl v písmu. Zatímco moravské tisky 15. století byly tištěny importovanými typy, např. pražské se řezaly v Čechách dle písma českých rukopisů. Proto jim říkáme česká bastarda (VOIT, 1987, str. 10).

Města v Čechách byla po stránce národnostní převážně česká a utrakvistická a tím si také vysvětlujeme ráz tištěné literatury, kde nápadně převažuje čeština. Zcela jinak vypadaly poměry na Moravě, kde čtyři velká královská města Brno, Olomouc, Jihlava a Znojmo byla německá a katolická a značně tu působil také vliv humanistického okolí krále Matyáše Korvína. Můžeme-li tiskaře v Čechách až na vimperského Johanna Alacrawa pokládat za Čechy, působili na Moravě jenom němečtí tiskaři. Celkem je z Moravy známo 23 tisků, z nichž dva jsou německé, jeden latinsko-německý a ostatní latinské; v jediném tisku, olomouckém žaltáři, jsou česká jména měsíců (URBÁNKOVÁ, 1986, str. X).

Samotné tisky lze mezi sebou porovnat díky taulkám č. 1 (brněnské prvotisky) a č. 2 (české prvotisky). Brněnské prvotisky mají převážně menší formát, ale více se v brněnských tiscích vyskytují iniciály (např. Ostřihomský misál má 5 iniciál). V českých tiscích se naopak vyskytují pokusy o dvoubarevný tisk - černý a červený.

Knihtisk v Čechách a na Moravě vykazuje značnou nerovnoměrnost vyplývající z odlišností náboženských, politických, kulturních i řemeslných. Srovnáme-li vývoj českého knihtisku s Moravou, zjistíme, že moravská prvotiskařská éra vykazuje více podobností se Slovenskem nežli s Čechami. Také žánrová skladba moravských prvotisků se od českého modelu značně liší. S jedinou výjimkou zde vůbec není zastoupena beletrie, která je naopak typická pro dílny v Čechách. Plnou třetinu produkce tvořily donáty a almanachy směřující (ostatně jako většina na Moravě vyrobené literatury) k zákazníkům v Polsku, Uhrách a pravděpodobně i Rakousku.

Nelze také přehlédnout, že řemeslná úroveň knihtisku importovaného na Moravu německými řemeslníky byla znatelně vyšší nežli v české metropoli (VOIT, 2006, str. 713).

Závěr

Vznik knihtisku je označován za jeden z milníků v kulturní historii světa a předěl od středověku k éře novověké. Knihotisk se šířil po Evropě obrovskou rychlostí, což svědčí o jeho epochálním významu. Zpočátku se tiskaři po Gutenbergově vzoru snažili napodobovat rukopisy.

Prvním českým městem, kde se knihotisk usídlil, byla Plzeň a to mezi 60. až druhou polovinou 70. let 15. století. Zde vznikly naše nejstarší prvotisky, jež skýtají řadu otázek stejně jako tiskař, který není znám. Po Plzni se objevil knihotisk ve Vimperku - dílna ale nepracovala dlouho. Zde působil německý tiskař Johann Alacraw, který nejspíše přišel z Norimberka, což může být také důvod, proč vydal dva tisky latinské. Knihotisk se také objevil v našem hlavním městě, kde existovaly dílny tří tiskařů. Univerzitní město poskytovalo dostatek nabídek pro všechny tiskaře. Také u těchto tiskařů neznáme jméno, proto je označujeme jako Tiskaře Žaltáře, Tiskaře Pražské bible a Tiskaře Korandy. Knihotisk se také objevil v Kutné Hoře a to zásluhou tiskaře Martina z Tišnova, který zde vytiskl bibli ve dvou vydáních - se signetem a bez signetu. Na konci prvotiskové éry se ještě jednou vrací knihotisk do Plzně a to skrz tiskařský lis Mikuláše Bakaláře Štětiny.

Na Moravu se knihotisk dostává v druhé polovině 80. let 15. století. Převratný vynález se nejprve objevuje v Brně a to díky dvěma tiskařům, kteří měli vřelé styky s benátským tiskařem Ratdoltem. Konrád Stahel a Matyáš Preinlein tiskli také na zakázku pro olomouckou diecézi. Zvláštností je, že tiskařský lis začíná v Olomouci pracovat až po odchodu Stahela do ciziny a to zásluhou Preinleina. Na přelomu století se do Olomouce také dostává německý kočovný tiskař Konrád Baumgarten, který zde působí dva roky.

Rozdílné poměry v Čechách a na Moravě se projevují v jazykové stránce samotných tisků. Kdežto v českých tiscích převažuje čeština, v moravských je to latina. Také žánrově jsou obě oblasti rozdílné. Na Moravě se tisklo převážně pro diecézi nebo latinské učebnice, české tisky se můžou honosit i zábavnou literaturou, díky Mikuláši Bakaláři Štětinovi.

České i moravské prvotisky můžeme považovat za významnou součást našeho kulturního dědictví. Dochovaných 67 tisků (44 z Čech a 23 z Moravy) nemusí být veškerá produkce, která na našem území mohla vzniknout. Je více než možné, že se některé tisky nedochovaly.

Seznam použité literatury:

BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1.vyd. Praha : Panorama, 1990. 622s. ISBN 80-7038-131-0.

BOLDAN, Kamil. Bamberské vydání olomouckého a pražského misálu (1488 a 1489). In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 1999 : počátky v dějinách knihtisku : sborník z 8. odborné konference, Olomouc 20.-21. října 1999*. 1.vyd. Brno : Sdružení knihoven České republiky, 1999, s. 13-18.

DOBROVSKÝ, Josef. *O zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách*. 1.vyd. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. 125s. Dobrovský Josef : Spisy a projevy, sv. 19.

DOKOUPIL, Vladislav. *Počátky brněnského knihtisku*. 1.vyd. Brno : Universitní knihovna ; Archiv města Brna : Musejní spolek, 1974. 125 s.

DOKOUPIL, Vladislav. První tiskaři a některá příbuzná povolání v Brně v 15. stol. In *Knihtisk v Brně a na Moravě*. 1. vyd. Brno : Státní vědecká knihovna : Muzejní a vlastivědná společnost, 1987, s. 15-19.

DUDÍK, Beda. *Dějiny knihtiskařství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621*. Brno : [s.n.], 1876. 38 s.

FUNKE, Fritz. *Buchkunde : Ein Überblick die Geschichte des Buches*. 5., neubearb. Aufl. München : K. G. Saur, 1992. 393s. ISBN 3-598-11051-0.

HEJNOVÁ, Miroslava. *Ve znamení nové doby : první dvě století tištěné knihy v Čechách*. 1. vyd. Praha : Národní knihovna ČR, 2000. 130 s.

HLOBIL, Ivo. *Humanismus a raná renesance na Moravě*. 1. vyd. Praha : Academia, 1992. 274 s. ISBN 80-200-0385-1.

HOFFMANNOVÁ, J. Pražští úřední tiskaři. In *Documenta pragensia. X/2. Archiv hlavního města Prahy*. Praha : Archiv hlavního města Prahy, 1996. s. 299-314.

HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*. Praha : Votobia, 2003. 158 s. ISBN 80-7220-127-1.

HYNKOVÁ, Aneta. Pětisté výročí knihtisku v Olomouci. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 1999 : počátky v dějinách knihtisku : sborník z 8. odborné konference, Olomouc 20.-21. října 1999*. 1.vyd. Brno : Sdružení knihoven České republiky, 1999, s. 127-140.

KABÁT, Karel. *Knihtisk a jeho vývoj v Československu*. V Praze : Spolek faktorů knihtiskáren v ČSR, 1936. 352 s.

Kdy, kde, proč & jak se to stalo v českých dějinách : sto událostí, které dramaticky změnila naši historii. 1. vyd. Praha : Reader's Digest Výběr, 2001. 486 s. ISBN 80-86196-33-X.

KHEL, R. Zrození knihtisku : Kapitoly z dějin tištěné komunikace, Část 1, Zrození knihtisku. *Print & Publishing.* 1998, roč. 7, č. 2, s. 28-29.

KHEL, R. Kapitoly z dějin tištěné komunikace. Část 2, České prvotisky. *Print & Publishing.* 1998, roč. 7, č. 4, s. 26-27.

KNEIDL, Pravoslav. *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví = Bibliotheca Strahoviensis = Stragovskaja biblioteka = The Strahov Library = La Bibliothéque de Strahov = Die Strahover Bibliothek.* 1. vyd. Praha : Památník národního písemnictví, 1988. 206 s.

KNEIDL, Pravoslav. *Z historie evropské knihy : po stopách knih, knihtisku a knihoven.* 1. vyd. Praha : Svoboda, 1989. 143 s.

Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl 1, Prvotisky (do r. 1500). Praha : Knihkupectví Fr. Topiče, 1925. 47 s.

Knihotisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory: Sborník prací k 500. výročí čes. knihtisku. 1.vyd. Praha : Academia, 1970. 257 s.

Kronika trojanská. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. 316 s.

KUBÍČEK, Jaromír. *500 let knihtisku v Brně : 1486-1986.* Brno : Státní vědecká knihovna, 1986. 205 s.

MÁLEK, Rudolf ; PETRTÝL, Miroslav. *Knihy a Pražané.* 1. vyd. Praha : Orbis, 1964. 389 s.

Manuscriptorium : virtuální badatelské prostředí pro oblast historických fondů [online]. Aktualizováno 29. 5. 2007 [cit. 2007-07-06]. Dostupný z WWW: <http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp>.

Mikuláš Bakalár Štetina : Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni. 1. vyd. Bratislava : Vydav. Slov. ak. vied, 1966. 151 s.

a. *Od gotiky k renesanci : výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. II., Brno.* 1. vyd. Brno : Moravská galerie, 1999. 664 s. ISBN 80-7027-097-7.

b. *Od gotiky k renesanci : výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. III., Olomoucko.* 1. vyd. Olomouc : Muzeum umění Olomouc, 1999. 687 s. ISBN 80-85227-34-7.

PUMPRLA, Václav. Stručný přehled olomouckého knihtisku do roku 1600. In *Knihotisk v Brně a na Moravě.* 1. vyd. Brno : Státní vědecká knihovna : Muzejní a vlastivědná společnost, 1987, s. 126-127.

PUMPRLA, V. Agenda Olomucensis a počátky moravského knihtisku. *Čtenář*. 1995, roč. 47, č.7/8, s. 306.

Renesanční Plzeň a kniha : Průvodce výstavou Západočeského muzea v Plzni od 4. února až do 11. dubna 1982 v Plzni. Plzeň : Západočes. muzeum, 1982. 55 s.

URBÁNKOVÁ, Emma. Nejstarší prvotisky českého původu. In *Knihotisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory: Sborník prací k 500. výročí čes. knihtisku*. 1.vyd. Praha : Academia, 1970. s. 17-59.

URBÁNKOVÁ, Emma. *Počátky českého knihtisku*. Praha : Státní knihovna ČSR, 1976. 49 s.

URBÁNKOVÁ, Emma. *Soupis prvotisků českého původu*. 1. vyd. Praha : St. knihovna ČSR, 1986. XXII, 319 s.

URBÁNKOVÁ, Emma. *Prameny a literatura k počátkům českého knihtisku. Sv.II*. 1. vyd. Praha : SNTL, 1986. 335 s.

URBÁNKOVÁ, E. Vzácné tisky Národní knihovny : K pětistému výročí Kutnohorské bible. *Čtenář*. 1991, roč. 43, č. 2, s. 72-73.

URBÁNKOVÁ, Emma. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století : Dodatky. Díl 1, Prvotisky (do r. 1500)*. 1. vyd. Praha : Národní knihovna, 1994. 147 s. ISBN 80-7050-164-2.

VOBR, J. Kutnohorská bible – problém 1. a 2. vydání. *Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků*. Díl 1., 1994, roč.10, s. 209-224.

VOBR, J. Kdo byl prvním pražským knihtiskařem v roce 1487? *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*. 1997, roč.13, s. 24-38.

VOIT, Petr. *Minulost pražského knihtisku : katalog stejnom. výstavy, Praha prosinec 1987-leden 1988*. Praha : Státní knihovna ČSR, 1987. 157s.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*. Praha : Libri, 2006. 1350 s. ISBN 80-7277-312-7.

Z dějin české knihy : Rukopisy a staré tisky : [Katalog výstavy], Praha, 11.-30. listopad 1969. Praha : Státní knihovna ČSR, 1969. 35 s.

PŘÍLOHY

Tabulky

1 Tabulka brněnských prvotisků

(DOKOUPIL, 1974, str. 106-107)

Autor, název	tiskař	vročení	místo tisku	formát	poč. listů	řádky	sloupce	inici- ály	dřevo- řezy	titulní list
Agenda Olomucensis		7.X. 1486	Brno	4 ⁰	108	23	1	d		
Donatus: Ars minor	?	?	?	4 ⁰	30?	23	1	?		?
Donatus: Ars minor	?	?	?	2 ⁰	16?	35	1	?		?
Almanach ad a. 1488		[1487/8]	Brno	pl. ⁰	1	74?	1, 3	m	ano	
Thuróc:z: Chronica		20.III. 1488	Brno	2 ⁰	168	36	1		ano	ano
Canis: De modo		1488	Brno	4 ⁰	22	23	1	d		?
Seb. Brant: Expositio	?	[1488?]	?	4 ⁰	?	?	?	?	?	
Almanach ad a. 1481	?	[1488/9]	?	pl. ⁰	1	61?	1, 2	d, l		ano
Missale Striganiense	Stahel Preinlein	21.XI. 1491	Brno	2 ⁰	308	35, 24	1, 2	c, d, f, g, h	ano	ano
Donatus: Ars minor		1491	Brno	4 ⁰	30	23	1	a, d		
Almanach ad a. 1492		[1491/2]		pl. ⁰	1	61?	1, 2	d, l		
Dom. de Runcho: Indulg		(1492)		pl.	1	21	1	k		
Dom. de Runcho: Indulg		(1492)		pl. ⁰	1	24	1	k		
Almanach ad a. 1495		[1494/5]		pl. ⁰	1	54	1, 2, 3	c, d, i		
Johannes XXII: Indulg			Brno	pl. ⁰	1	37	1	d, i		
Hans Folz: Von Bädern		1495	Brno	4 ⁰	18	21	1	c, d	ano	ano
Somnia Danielis	Stahel		Brno	4 ⁰	16	23	1	d, e		?
Protestationes morientium				pl. ⁰	1	40	1	d	ano	
Statuta synod., 1.ed.	?	(1498)	?	4 ⁰	16?	23	1	b, d	?	?
Statuta synod., 2. ed.		(1498)	Brno	4 ⁰	16	23	1	b, d	ano	
Psalterium Olomucense	Stahel	1499	Brno	2 ⁰	84	35	1, 2	c, d	ano	ano
Donatus: Ars minor	?	?	?	4 ⁰	30?	23	1	d		?

2 Tabulka českých tisků

(Knihopis, 1925, str. 39-42)

autor, název	tiskař	rok	den	místo	for- mát	poč. listů	sloup- ce	řád- ky	tisk	dřevo- ryt	inici- ály
Zákon nový		1475?			2°	209	2	34/36			
Jacopo de Voragine: Passional		před 1487			2°	276	2	35/36	černý, červený		
Minucí na rok 1491		1490			2°	2	2		černý, červený	1	l, t
Bible	Martin z Tišnova	1489	14.11.	Kutná Hora	2°	612	2	50/51	rejstřík černě, červeně	117	
G. de Colonna: Kronika trojánská		1468		Plzeň	4°	195		(21) /27			d
Zákon nový Dlabačův		před 1487		Plzeň	4°	201		36			
Minucí na rok 1489	Bakalář Mikuláš	1488		Plzeň	2°					3?	
Breidenbach: Traktát o zemi svaté	Bakalář Mikuláš	1498		Plzeň	8°	32	1	19/20		1	
Breidenbach: Život Mohamedův	Bakalář Mikuláš	1498		Plzeň	8°	32	1	20/21		2	
Lucidář	Mikuláš Bakalář	1498		Plzeň	8°	31	1	18/20			
Podkoní a žák	Mikuláš Bakalář	1498?		Plzeň	8°	7	1	20			
Kempenský: O následování Krista	Mikuláš Bakalář	1498		Plzeň	8°	12	1	17/20			
Traktátek o nesnadnos- tech při velebné...	Mikuláš Bakalář	1498		Plzeň	8°	8	1	20/21			
Život Adama a Evy	Mikuláš Bakalář	okolo 1498		Plzeň	8°	17	1	21			
Žaltář	Mikuláš Bakalář	1499		Plzeň	8°	157	1	20	černý, červený		
Koranda: Traktát o velebné svátosti...	Tiskař Korandy	1493	15.3.	Praha	7°	176	1	23			
Minucí na rok 1496	Tiskař Korandy	1495		Praha	2°	1	2	64/66	černý, červený	1	w, p
Minucí na rok 1497	Tiskař Korandy	1496		Praha	2°	1	1	40	černý, červený		k
Žaltář	Tiskař Žaltáře	1487		Praha	4°	120	1	24/26	černý, červený		
Kronika trojánská	Tiskař Žaltáře	1487/ 1488	24.12.	Praha	4°	240	1	24/26			
Aesopus, Fabulae	Tiskař pražské	1488?		Praha	4°	2	1	33/34		2	

	bible										
Bible	Tiskař pražské bible	1488	srpen	Praha	2°	610	2	46/48	rejstřík černě, červeně		
Martimiani	Tiskař pražské bible	1488	26.9.	Praha	2°	102	2	44/45	černý, červený		
Minucí na rok 1492	Tiskař pražské bible	1491		Praha	2°	1	2	61	černý, červený	1	k, n
Usnesení sněmovní o policejním...	Tiskař pražské bible	1492		Praha	4°	7	1	26/27			
Passional, čili Život a umučení...	Tiskař pražské bible	1495	21.8. 31.8.	Praha	2°	254	2	41/42		170	
Usnesení velikého sněmu...	Tiskař pražské bible	1497		Praha	4°	6					
Zákon nový	Tiskař pražské bible	1498	12.1.	Praha	8°	354	2	29	rejstřík černě, červeně	četné	
Ficino: O tom, co mají všelijací...	Tiskař pražské bible	okolo 1500		Praha	8°	8	1	20			
Zřízení zemské	Tiskař pražské bible	1500	18.7.	Praha	8°	150	1	26			
Minucí na rok 1485	Johann Alacraw	1484		Vimperk	2°	1	2	66?			

3 Počet prvotisků do roku 1500

jazyk tisku	oblast	
	Čechy	Morava
čeština	39	0
latina	5	21
němčina	0	2
CELKEM	44	23

Přehled českých prvotisků

(URBÁNKOVÁ, 1986, str. 247-249)

Plzeň - nejstarší skupina

- 1 Statuta synodalia Arnesti, 26/IV 1476
- 2 Agenda Pragensis, [c. 1476-1479]
- 3 Missale ecclesiae Pragensis, 19/XI 1479
- 4 Comna, Guido de: Trojanská kronika, [po r. 1476]
- 5 Nový zákon se signetem, [po r. 1476]
- 6 Nový zákon Dlabáčův, [po r. 1476]
- 7 Jacobus de Voragine: Pasionál (neilustrovaný), [po r. 1476]

Vimperk - Johann Alacraw

- 8 Pseudo-Augustinus: Soliloquia, 1484
- 9 Albertus Magnus: Summa de eucharistiae sacramento, 16/X 1484
- 10 Vavřinec z Rokycan: Minucí na rok 1485

Praha - Tiskař Žaltáře

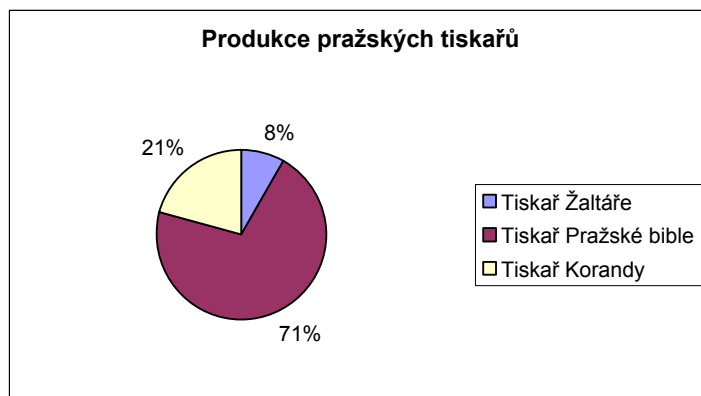
- 11 Žaltář, 1487
- 12 Comna, Guido de: Trojanská kronika, 24/XII 1487

Praha - Tiskař pražské bible

- 13 Bible (Pražská), VIII 1488
- 14 Turer von Königshofen, Jakob: Martimiani, 26/IX 1488
- 15 Aesopus: Bajky, [1488?]
- 16 Vavřinec z Rokycan: Minucí na rok 1489
- 17 Minucí na rok 1491
- 18 Matěj z Vilémova: Minucí na rok 1492
- 19 Jacobus de Voragine: Pasionál (ilustrovaný), 21/VII a 31/VII 1495
- 20 takzv. Dodatek k ilustrovanému Pasionálu - Jenský, [po r. 1500]
- 21 Idem - Hernkutský, [po r. 1500]
- 22 Idem - Žitavský, [po r. 1500]
- 23 Kalendář s praktikou na rok 1496
- 24 [Artikule sněmovní z roku 1497] - nezachováno
- 25 Nový zákon ilustrovaný, 31/X 1497, rejstřík 12/I 1498
- 26 Zřízení zemské Vladislavské, 18/VII 1500
- 27 Ficinus, Marsilius: O tom, co mají všelijací lidé činiti [okolo r. 1500]
- 28 Kompaktáta, [okolo r. 1500]
- 29 Usnesení sněmovní o policejním řádu zemském z roku 1492, [okolo r. 1500]

Praha - Tiskař Korandy

- 30 Matěj z Vilémova: Minucí na rok 1493
- 31 Fabri, Sigismundus: Praktika Kolínská na rok 1493
- 32 Koranda, Václav ml: Traktát o ... svátosti oltářní ..., 15/III 1493
- 33 Minucí na rok 1496
- 34 Minucí na rok 1497

Kutná Hora - Martin z Tišnova

35 Bible (Kutnohorská) se znakem, 14/XI 1489

36 Bible (Kutnohorská) bez znaku, 14/XI 1489

Plzeň - Mikuláš Bakalář

37 Breidenbach, Bernhard von: Život Mohamedův, 1496

38 Breidenbach, Bernhard von: Traktát o zemi svaté, 1498

39 Lucidář, 1498

40 Thomas a Kempis: O následování Krista Pána, 1498

41 Traktátík o divích ... při velebné svátosti, 1498

42 Podkoní a žák, [okolo 1498]

43 Život Adama a Evy, [okolo 1498]

44 Žaltář, 1499

Přehled moravských prvotisků

Brno - Konrád Stahel, Mathias Preinlein

- 1 Agenda Olomucensis, 1486
- 2 Donatus, Aelius: Ars minor, po roce 1486
- 3 Donatus, Aelius: Ars minor, po roce 1486
- 4 kalendář na rok 1488, [1487/8]
- 5 Thurócz, Johannes: Chronica Hungarorum, 1488
- 6 Canis, Johann Jakob: De modo studendi in utroque iure, 1488
- 7 Brant, Sebastian: Expositio..., 1488?
- 8 Ostřihomský misál, 1491
- 9 Donatus, Aelius: Ars minor, 1491
- 10 kalendář na rok 1492, [1491/2]
- 11 Runcho, Dominik: Indulg..., 1492
- 12 Runcho, Dominik: Indulg..., 1492
- 13 kalendář na rok 1495, [1494/5]
- 14 Johannes XXII.: Indulgentiae Papae Joannis XXII. in concilio..., po roce 1495
- 15 Folz, Hans: Von Bädern, 1495
- 16 Somnia Danielis, po roce 1495
- 17 Protestationes morientium, po roce 1495
- 18 Statuta synodalia, 1498

19 Psalterium Olomucense, 1499

20 Donatus, Aelius: Ars minor, po roce 1499

Olomouc - Matyáš Preinlein

21 Fabrius, Johann: Planctus ruina ecclesiae, 1499

22 Schramm, Johann: Quaestio fabulosa recitata, 1499

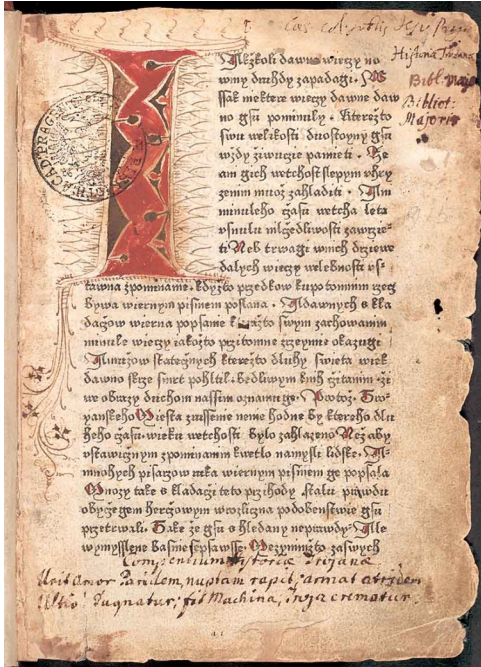
Olomouc - Konrád Baumgarten

23 Käsenbrod, Augustin: Tractatus de secta Waldensium, 1500

Obrázky

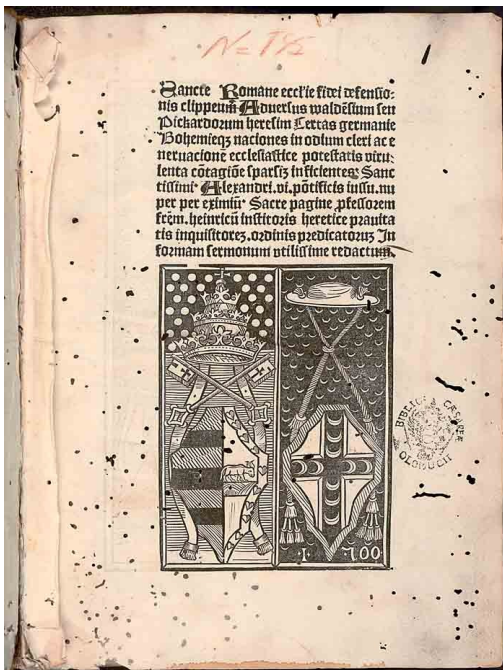
1 Kronika trojánská

http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp (exemplář NKČR 39.F.30)

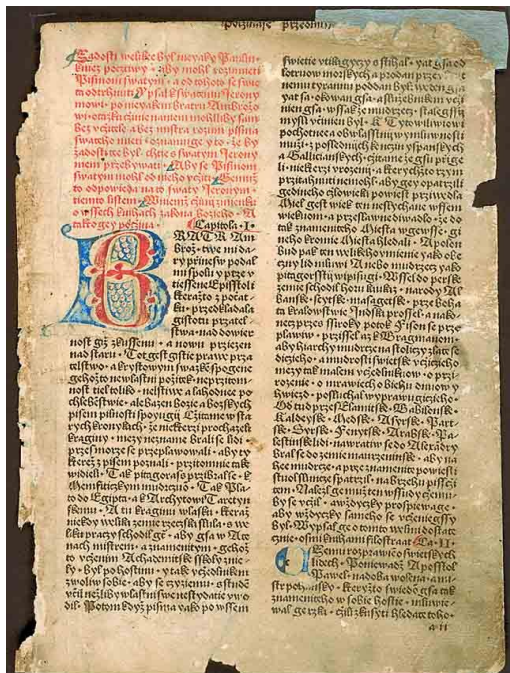
2 Psalterium Olomucense

http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp (exemplář vědecké knihovny v Olomouci II 33.959)

3 Pražská bible

http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp (exemplář městské knihovny v Praze H 417)

4 Nový zákon

http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp (exemplář NK ČR 43.F.63)

